

કુસુડા અને સોનેરુ

તથા

કોજાગિ ?

હરિશ્ચંદ્ર ભ. ભટ્ટ

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૩૩૮૭ કિંમત

ગ્રંથનામ ડૉક્ટર અને શ્રીમત

વર્ગિક ૫૫૯૫ : ૪

કે સૂ ડા અને સો ને રુ

તથા

કો જા ગ્રિ ?

આ લેખકનાં અન્ય પુસ્તકો
“મેસેજ પિલસુદ્ધસ્કી”
[પોલાન્ડના ઇતિહાસની ભૂમિકા સાથે]

* *

સામ્ય અને ખીન્ન કાવ્યો

* *

હવે પછી

મેસેરિક: જીવન અને ફીલસુફી
[એક પ્રજાના ઇતિહાસની ભૂમિકા સાથે]

* *

પોલીષ ચિત્રકાર ઓલસાન્સ્કના
ચિત્રો સાથે બે પ્રકાશનો
“એનો પ્રભુ”
એક પોલીષ વાર્તાનો અનુવાદ

* *

“અવતારના સાથી”
ઈશુ જીવનના બાર કાવ્યોનો ગુચ્છ

કેસૂડો અને સોનેરુ

તથા

કો જાગ્રિ ?

પ્રાચીન કવિ વાઈ ચેહ બાંકના

અનિર્ણયિત પીઠરના

મુળમાંથી અનુવાદ

હરિશ્ચંદ્ર ભ. ભટ્ટ

પ્રકાશક

શ્રી આદિત્ય પ્રેસ

૨૨, કલ્યાણદાસ બિલ્ડીંગ

ગાંધીનગર રોડ

મુંબઈ

પ્રથમ મુદ્રણ: ૧૯૪૧
સર્વ હક કર્તાને સ્વાધીન
કિંમત એક રૂપીયા.

મુખ્ય વિક્રેતા
આર. આર. શેઠની કંપની
મિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ.

૨૩૩૮૬

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ

મુદ્રક
જગન્નાથ પૂજલાલ ડોક્ટર
ધી આફ્રિકા પ્રિન્ટરી
૨૨ કલ્યાણુદાસ બિલ્ડીંગ
ગાંધીવાડીયા ટેન્ક રોડ, મુંબઈ.

શ્રી. ઉમાશંકર જોષીને

વર્ષે વર્ષે એજ અપાઠ આવી
તારે હૈયે ઊભિઆ છે જગાવે;
વિધુદ્વલિલ સ્વસ્તિકે શ્યામ મેઘે
આપાઠે શી પૂરતી મૌક્તિકેના !

આયુષ્મન, એ અપાઠ, જીવનમહી પુરે સ્વસ્તિકે મૌક્તિકેના.

Because of the secret of grief, of death,
and of new birth
Blissful is life !

* * *

Because of every span of earth that is
destined as the battle—field of our victories,
And is therefore secretly marked with
blossoms and gold !
Because of all beauty yet unkindled
upon countenances,
Unatoned guilt unbestowed upon brethen,
kisses still waiting for lips,
Blissful is life !

Because of gusts, cataclysms tempests !
Paroxysms of love and desire !
Warfare of spirits !
Ceaseless ardour and thirst of uniting
endeavour !

Because of hidden springtides of harmony
Set in the woven fabric of all things
Like butterfly—wings of the opalescent
azure at evening,
Blissful is life !

* * *

Because of the approaching advent of
the radiant mortal of mystery,
Who alone among myriad brethren that
shall be and have been,
Conqueror over space,
Shall change the earth from pole to pole
after thy sacred will
And by thought that from submissive suns
Has learnt deftness and dances and tunes,
Shall sit in thy secret council
Among princes of the cosmos—
Blissful is life !

[From 'Roundelay of Hearts'—Otakar Brezina.]

નિવેદન

ગયે વર્ષે પ્રકટ થયેલો સંયુક્ત કાવ્ય સંગ્રહ-‘સફરનું’ સમ્ય ભાઈ શ્રી. મુરલી ઠાકુરના આગ્રહ અને સૌજન્યને આભારી હતો. આ સંગ્રહ ‘ગ્રાફિક પ્રેસ’ના સંચાલક બંધુઓ શ્રી. જગન્નાથ પૂજલાલ ડોક્ટર તથા શ્રી. જીતેન્દ્ર પૂજલાલ ડોક્ટરની મમતાને લીધે પ્રકટ થઈ શકે છે.

આ સંગ્રહમાં અન્યત્ર છપાયેલા ગોલીષ કવિ વોઈચેહ બાંકના કાવ્યોના અનુવાદનો પ્રવેશક શ્રી. નગીનદાસ પારેખે લખી આપ્યો છે. ‘ગુલે પોલાંડ’ ત્રીણે ‘પ્રસ્થાન’માંના એમના લેખનો સોનેરી તાંતણો પકડીને મુંબઈમાં એઓ તબિયત સુધારવા આવેલા એ વખતે આ કામ એમની પાસેથી લીધું છે. પ્રવેશક લખી આપવા માટે એમનો આભારી છું.

હાથપ્રત તૈયાર કરવામાં સ્નેહીઓએ ઉપકારક મદદ કરી છે. અનુવાદ સુવાચ્ય કરવામાં અને પ્રૂફો સુધારવામાં શ્રી. રમણલાલ સોનીની મદદ ન હોત તો ધણી અશુભિચંચા રહી જત.

૨૫મી ડીસેમ્બર ૧૯૪૧

મુંબઈ.

હરિશ્ચંદ્ર ભ. ભટ્ટ.

	અનુક્રમ	પાનું
૧-૨	કેસૂડો અને સોનેર	૧-૨
૩	જલસદ્દ	૩
૪	સીમાડા	૪
૫	અત્રલુસા સરસ્વતી ? ...	૫
૬	સ્મરણો	૧૦
૭	માનવને	૧૨
૮	And how was it that love first came to you ...	૧૩
૯	અજ્ઞાત દંપતિનું ચિત્ર જોઈને ...	૧૫
૧૦	જ્યુલિયેટનું સ્મરણ	૧૬
૧૧	સિંદૂર સેંધે	૧૭
૧૨	એ નેનમાં	૧૯
૧૩	શિવ નિજ રૂપના	૨૦
૧૪	દૈયે છુપાઈ	૨૧
૧૫	વીજ અમકે	૨૨
૧૬	અલકલટની શોભા	૨૩
૧૭	સદ્દેહ ચંપાના ફુલોને	૨૪
૧૮-૨૪	જીવન-મૃત્યુ	૨૫-૩૧
૧	મૃત્યુનો જય... ..	૨૫
૨	જીવનનો જય ?	૨૬
૩	જીવન સુંદર, સુંદર, સુંદર ...	૨૭
૪	મૃત્યુ	૨૮
૫	સતત એક પરાજય વાંછજે ...	૨૯

	અનુક્રમ	પાનું
૬	વસંત	૩૦
૭	યમ	૩૧
૨૫	હિરમથનના	૩૨
૨૬	સંદેશો	૩૩
૨૭	સપનું	૩૪
૨૮	કવિ તારે કેટલાં હૈયાં	૩૫
૨૯	સાગર તરંગ	૩૬
૩૦	પરાજય	૩૭
૩૧	પ્લેટોનો આત્મા	૪૬
૩૨	ડબલ્યુ. બી. ચીટ્સને	૪૭
૩૩	તારોજ તું જય થજે	૪૮
૩૪-૪૦	મહિમા	૫૧-૬૬
૧	મહિમા	૫૧
૨	અગ્નિને	૫૩
૩	પૃથ્વીને	૫૫
૪	પવનને	૫૭
૫	રૂદ્રને	૫૯
૬	ઈન્દ્રને	૬૧
૭	પ્રથમા નારી... ..	૬૨
૪૧	સંસિદ્ધિ સૌ... ..	૬૭
૪૨-૫૯	કોજાગ્રિ?	૬૯

કે સૂ ડા
અને
સો ને રૂ

કેસૂડો અને રાત્રે

૧

કેસૂડો

ઓ કેસૂડો !

ઓ નંદના કુંવર ! યૌવનમુગ્ધ લાલ,
શે ખીલતો નવ વસંતની દીપ્તિ ધારી,
ઉન્માદ શો જગવતો જનચિત્ત માંહીં !
ઓ મસ્ત ! તેં વ્રજ મહીં ગ્રહી રાધિકાને ?
શું તેંજ કામણુ કરી વ્રજનારીઓને
રાસે રમાડી રસ-સાગરમાં ડુબાડી ?
રે મેંય અમૃત પીને તુજ રૂપનાં ઓ
હૈયાની ભૂખ શમવી હતી કેક વેળ.
ઓ લાલ લાલ ! ગિરિધારિ લલ્લા, ઓ લાલ !

[૨]

સોનેરુ

સોનેરુ ઓ !

પીળાં પ્રફુલ્લ ફુલ, પ્રૌઢ વિશાલ કાય,
ને ઘેરી છાંય વપુની કિરીટિસખા શી !
તું પૌરુષે સભર પ્રેરક સારથી શો !
ગાત્રો ગળે જીવન-યુદ્ધ મહીંય જ્યારે
તું એક કૃષ્ણ સમ પ્રેરક વર્તમાન
સંમોહ, સંભ્રમ ભુલું તુજ પ્રેરણાથી;
સોનેરુ ! તેં જય પરાજય કૃષ્ણ જેમ
મારા અનેક નિરખ્યા; તુંડિ છે પીતાંબર.

કાલિદાસે દેવદાર વિષે કહેવડાવ્યું છે.

અમું પુરઃ પશ્યસિ દેવદારું

પુત્રીકૃતો ઽ સૌ વૃષમધ્વજેન

એ પ્રમાણે કેસૂડાને નંદકુંવર કહ્યો છે.

Laburnum તું આસામી નામ 'સોનેરુ' કાકાસાહેબ
કાલેલકરે આપ્યું છે.

આ બંને કાવ્યોમાં આરાધના અભિપ્રેત નથી.

જાસૂદ

સાચે મને ગમતી જાસૂદ વેલડી તું !
લીલું ધરી વસન, કેા તરુની સમીપ
કેવી પ્રશાંત નયના નમણી ઉભી તું !
શાં શાંત તેજ તુજ પુષ્પ પ્રકુલ્લ ધારે
રાતાં છતાં મધુરવાં ઉર-ઓજભીનાં !

આકર્ષણો ગુલ તણાં નહિં, તોય એથી
મંદસ્મિતા ! અધિક મોહ તું આપતી શેં ?
તારી રંગે લુભવતો રસ જે વહે, તે
સાચે જુદો પ્રણય એમ વિભિન્ન વહેતો ;

હૈયે હૈયે એની ઉષ્મા જુદી છે,
હૈયે હૈયે એની ઉર્મિ જુદી છે,
પ્રાણે પ્રાણે ભૂખ એની જુદી છે.

સીમાડા

જાની વિદાય ઘરડોંબરમાં લઈને
લીધી વિદાય, પ્રિયની નયનો મિત્રાવી
ને, 'આવજો' કહી પરસ્પર બાળકોશું
એઠો હું વાહન મહીં, જતું વેગથી એ.

'સેના' ગઈ, ગયુંજ એતર આપણું જે,
ને દૂર ત્યાં ક્ષિતિજમાં રવિ આથમે છે;
ધીમે ધીમે તિમિર આવરતું છતાંયે
ભૂલાય શેં જન્મભૂમિ તણા સીમાડા ?

સેના-એક નદીનું નામ.

અત્રલુપા સરસ્વતી-?

[અવશેષતાણી કીર્તિ ગાવાની ના સ્પૃહા જરા.]

[૧]

વસંત આવ્યો નવ-પ્રાણુ પૂરતો,
ને કેસુડો રંગભર્યો વધાવતો !
શિશિરનું મૃત્યુનું શીત ટાળવા
હાત્રિકા પર્વણી આવે સુખ સંપત્તિ સ્થાપવા !
કાલ્પની કાલ્પની આવે પૂર્ણિમા કુંભમાં ભરી
કૌમુદી અમૃતા, સૃષ્ટિ રસરાગે નવાડતી.
પૂર્ણિમા અજવાળે છે સૃષ્ટિને અભિવર્ષણે,
ઉપાધી અદકું તો યે તેજ એનું નથી કદી.

[૨]

પ્રાતઃસવન ઉદ્ધૃષે બ્રહ્માલ વધાવતા
સ્વર્ગની દિવ્ય પુત્રી જે સનાતન કુમારિકા.
“ અજરા અમરા દેવા ”—

“ સમીધાગ્નીન્દૂ વસ્યત ”

ભાષા, ને વેદની દીક્ષા લઈ બ્રાહ્મણબાળકો
 શેરીને કાંઈ ખૂણેથી પ્રતીતિ એક આપતા.
 અરણ્યે વેદના મંત્રો શામ્યા તે ગ્રામમાં અહીં,
 આઘેની યજુવેદીની ઝીંખી આછી ઉંચે જતી
 ધુમ્રરેખા સમા આવે ધ્વનિઓ એમ આજ આ.
 યાજ્ઞેયો અગ્નિહોત્રી થઈ ગોળથી ગામમાં વસ્યા,
 ગામમાં યે શમ્યા શબ્દો સંસ્કૃતિનીર ઓસર્યાં.
 દૂરથી પવને આણી મિષ્ટ ગંધ સમી રહી
 સંસ્કૃતિ શબ્દમાં એવી સુગંધી પારિજાતની.
 ધાન્યભારે ભરેલી વા વસૂકેલી ધરિત્રીને
 છોડતાં ગામડે શામ્યા સંસ્કૃતિમંત્ર ભારતે;
 જ્ઞાનના બોધનારા, ને, જ્ઞાનેષુ ત્યાં રહ્યા નહિ,
 પર્ણહીન થએલા કે વડની વડવાઈમાં
 નીડ બાંધી રહેવાને પંખી કે જેમ ના'વતું.

“બ્રહ્મતેજો વૃદ્ધિરસ્તુ”-

આંગણે બોલતા આવી વિદ્યાર્થી થોભતા જતા,
 ગૃહિણી ગૃહકન્યા વા સંતોષે અન્ન આપતાં.

જાનના ભિક્ષુઓ આજે આંગણેથી ટળ્યા સદા.
તાપી ને નર્મદા વચ્ચે 'સેના'ને તટ ગામમાં
જ્યોતિષી, વૈદ્ય, વેદાંતી કર્મકાંડી અહીં હતા.
શમ્યા ઘોષ, શમ્યાં વારિ, ખારી આ ધરતી મહીં;

સમિધ કે ઈન્ધન લાવવાને
હવે નથી કે વનમાં જવાનું.
વચ્છને ઝંખતી કોઈ ભાંભરે ગાય તેમ આ
આરણ્યકી બ્રાહ્મણની સુવિદ્યા
નચિકેતા સમા કોઈ ઝંખતી બ્રહ્માલને.

આશ એમ ફલિતાર્થ એ થવા,
મોકલે બટુક એકને વિધિ.
રે, પરંતુ સ્મૃતિશેષ સૌ થવા,
કાલ! તેં જ ઉપહાસ એ કર્યો.

[૩]

[પશુપતિ ન. ભટ્ટને]

કોદંડી, એ પરશુરામ સમા યુવાન
દીકો તને નયનનાં અમીથી બુધાએ.

કાંટાના ઝાંખરાં માંહી લીલી દૂર્વા સમે તને
 જોતાં થતું અમ સુભાગ્ય ઉચું હવે શું?
 સ-હુણી આ ધરતી મહીં આંખો,
 તપ કઠોર કરી કરી, જ્ઞાનનો
 જરૂર તું ઉગવી મહોરાવશે,
 આંખાનાં પાનનાં બાંધી તોરણો જ્ઞાનપર્વણી
 ઉજવશે પ્રકટાવી હુતાશને.

* * *

અગ્નિહોત્રી થઈને તેં મન્ધનો કાશીધામથી
 આણ્યાં, ને સ્થાપવા અગ્નિ હજુ તો તું મથી રહ્યો.
 પ્રયત્ને પ્રેયસી કાંધી લાડલી બ્રહ્મપુત્રી તેં,
 ભગીરથ થઈને તેં અમારું ઋણ ફેડ્યું.
 વેદાંતી, વૈયાકરણી, શ્રદ્ધા ને ભાવનાભર્યો
 જાહ્નવી જલમાં નહાઈ અંજલિ એની તેં લઈ
 તપ્યાં પિતૃ, થયો બ્રહ્મા અમારા જ્ઞાનયજ્ઞનો.

[૪]

શરદ વીતી, શિશિર વીતે અને
 નવવસંતતું ચેતન સ્પર્શતું:

ઉભરતી સીમ ધાન્યધને, અને,
હોત્રિકા પર્વણી આવે સુખ સંપત્તિ સ્થાપવા.
હોત્રિકા પર્વણી પડેલાં અમારાં ઋત ઓસર્યાં,
અન્નપુત્ર અમારો એ યાત્રી ઉત્તરનો થયો.

‘સેના’ તટે અમ સહુયનું તીર્થધામ,
સૂતો તહીં ચિર વિહાય લઇ અમારી.
ત્યાં પૂર્વજો મહીં તું પૂર્વજ એક છેલ્લો,
રે! પૂર્વજો મહીં તું પૂર્વજ સૌ પહેલો!

ભાવેભીના ચખે સૌ તુજ સ્મૃતિ તરપે આજ વૃદ્ધો યુવાનો.

[૫]

સેના! તારાં જલ અહીં ઢળે અખિધનાં નીર માંહીં,
સેના, પૂછું કહિય ઉભર્યાં મીઠડાં વારિ આંહીં;
સેના, પૂછું અહીં તું રવડે કૈંક વર્ષોથી, પૂછું :
સ-લૂણી ધરતી માંહીં, સેના, તું ઓસરે અહીં,
એવી આ ધરતીમાંહીં અમારી ભાવનાતર્ણ

અન્ન લુપ્તા સરસ્વતી!

સ્મરણો

મારે હૈયે રોજ જાગે સવારે
આશાઓ ને રોજ સંધ્યા વિતે ત્યાં
દાટે એને રાત્રિની ગાઢશાન્તિ,
જેવું કોઈ હિમ-પ્રલયમાં બાલપંખી દટાવું.

આંખો મ્હોર્યે પાંગરે આશ સૌની,
મારે આંખે મોર આવે, ન આવે;
આવે તો એ જોમ વીતી વસંતે
દાઝી તાપે એ ખરે, તેમ મારે.

મેં જોયો છે કેસુડાને ઉમંગે
રાત્ર્યો જોઈ ફૂટતી પાંદડીઓ,
ડાળે ફૂલો આવતાં એ કસુંખી
ધારી શોભે નવલ કવગી યૌવનોદ્વાસ-રંગે.

જોઉં મારા બાળને પ્રેમથી જે,
સોનેરને મેં દીઠો હેતથી એ;
એનાં પીળાં ફૂલ વશાખ માંહે

ખીલે છે ને, એ વધાવે ગરીને,
નાચે, રાચે મુજ ઉર લઇ અંજલિ એની ભાવે.

વર્ષોથી મેં વીચિમાલા નિહાળી
આવી હોયે ભીંજવે જે કિનારો,
વેળૂ કારી નીર પાછાં જતાં એ.
આવી કેં કેં ઊર્મિ હૈયાકિનારે
તો યે રેતી સમું એ કહિય નહિ થયું આર્દ્ર એ નીર ઝીલી.

આજે મારાં અશ્રુની દોર ગૂંથી
તેવો મારે તાગ ઊંડી ગુહાનો,
વર્ષો કુરી, એથી યે કેં યુગોનાં
સ્મરણી કરે—

ને તુટે દોર મારી...

માનવને

વાતો કરી જગતનાં સુખદુઃખની, તે
ભૂયો હવે ? પથ જુદા, ભૂલવું જ શ્રેય.
ના, ના, નહીં અવ રહી સદૃશ્ય ઈચ્છા,
થાક્યો હવે અતસ દંભ થકી હું તારા.
તોયે કહું સહાયી થઈને, જરા તું,
જો, જો, સખા ! જગતનું દુઃખ જો, વ્યથા જો.

જો આશીર્વાદ જગ જૂએ નવમેધને, ને
અધ્યાધરે—હર ભરેલ સહાય એનું—
તેવો હતો; પણ કહે વરસ્યા વિનાના,
આપાડ—આવણુ મહીંય નિદાવશેષ
પૃથ્વી તણા નહિ શમે, શમશે પછી શેં ?

વિદ્યુત—ભાલે વીંધાઈ જલધર વરસે તેમ તારે વીંધાવું
હોયે, તો તો પછી આ જગદુઃખ તણું છે વજ્ર તારે જ મારે.

“And How Was It That Love First Came To You”
—Rilke.

સ્ત્રી શાંત કેવી સરતી જતી નદી,
રેખ પાતળી નિહાઇમાં થતી,
સહેજ એક ઊભરે અપાઠમાં,
જીવને પ્રણય એમ આ હતો.

પુરુષ અગ્નિ મોજ ધૂધવી ધસી રહ્યા,
દૂરથી અમીત વેગ ધારતા,
ઝૂઝતા ખડક એકત્રે તહીં,
એમ આ પ્રણય જીવને હતો.

સ્ત્રી કષ્ટ ગર્ભવતીનાં ઘણાં હતાં.
હોહોય નરહા અનુભવ્યા;
વેદના પ્રસવનીય કે સહી
જીવને પ્રણય એમ આ હતો.

પુરુષ જેમ પૃથ્વી ધખતી નિહાઇમાં,
તમ ધૂળ ઊડતી બધી દિશે,
ને અપાઠ વરસી ઢખૂડતો,
એમ આ પ્રણય જીવને હતો.

સ્ત્રી યોધશો વિજય આંખમાં હતો,
વજ્રશો ત્વરિત વેગ એ હતો,
ને નિમેષ મહીં એ જીતી ગયો,
જીવને પ્રણય એમ આ હતો.

પુરુષ મિષ્ટ ગંધ બટ મોગરાની કે,
બાગ માંહીં પ્રસરી રહ્યો બધે,
અન્ય પુષ્પ સહુ વીસરે તહીં,
એમ આ પ્રણય જીવને હતો.

Rainer Maria Rilke (1875—1926)

જર્મન ભાષાના સમર્થ કવિઓ વોગેલ વેઈડ, ગેટે, સ્ટેફાન
જયોર્જ અને રિલ્કે. સમકાલીન બ્રિટિશ કવિઓ ઓડન-રેપેન્ડર
વિગેરે ઉપર રિલ્કેની ઘણી અસર કહેવાય છે. એની શ્રેષ્ઠ કૃતિઓ
તે “ડુનો એલેન્જિ” અને “સોનેટ્સ ટુ એરસ્ટીયસ.”

અડાત દ'પતીનું ચિત્ર જોધને

મહ્યાં બન્ને જ્યારે,

યુવાનીની મસ્તી

તમારી જોડીને નવજીવનનાદે નચવતી.

જગજગજળે શું

હવે કંટાળીને

ગયાં એકાન્તે કે વિજન ભૂમિના પથર પરે?

અને સાન્ધ્યચાયા,

હળે છે જ્યાં આજે,

અધૂરા આસ્ત્રેષે ક્ષણભર ભૂલેા સૌ વિતકને?

જયુલિએટનું સ્મરણ

વીતતી વસંતમાં,
સવારની લટારમાં,
જતો હતો હું ભેસમાં;
પૂર્વમાં અપૂર્વ દશ્ય આજ હું નિહાળતો—
અપૂર્વ ?

એ રીતે ન ભેયલું,
અપૂર્વ તેથી હું કહું;
શહેરની હવેલીઓની ટોચ ઉપરે ઊઞ્યો
સૂર્ય,
શબ્દ રોમિયો તણા, સ્મરી સ્મરી હું રાચતો:
“પૂર્વ, ઓ રહી પછે!
સૂર્ય, જયુલિએટ તે !”

[સ્વપ્નશી ઉભેલ એ અટારીએ]

સેકસપીઅરના રોમિયો અને જુલિયેટમાં રોમિયોની
ઉક્તિ: “Yonder is the east and Juliet is the
sun.”

સિંદૂર સેંથે

સિંદૂર સેંથે,

કાળજી આંખે,

કંકણ હાથે,

રાધા જાએ અભિસારે.

જીગ જૂનો

કોલ એનો

આત્માર્પણનો

કૃષ્ણને આપેલો તેની યાદે.

સ્નેહપૂર

ઉભરે ઉર

આતુર આતુર

નિજનાં દાન સિજે દિજે.

જીવન વાટે

યૌવન વાટે

એવી કા રાતે

તારા ને મારા દેહની ભૂખ ભાંગે.

ઢિરનાં અમ્રત

હર રત રત

પીજે ને પાજે

ઉના ને શીખા દિન રાતે.

એ નેનમાં

એ નેનમાં, તયતની નીલ કીકીઓમાં,
એ વેણીમાં, અલકની ત્રિખરી લટોમાં,
એ અંગના અનુપ શિલ્પની રેખમાંહે,

કિંગે કોઈ પ્રભાતે દધિમથન પછી પદ્મજ પદ્મધારી
એવી ભેઠ સખી તું, લુભવતી મુજને લે અનુરાગ પદ્મ !

શિવ નિજ રૂપના

શિવ નિજ રૂપના એ અર્ધનારી સ્વરૂપે
પ્રણયસખી ઉમામાં જેમ એકત્વ પામે—
ઉભયરત થઈએ; આવ કલ્યાણિ! તેમ
જીવન રસની પ્યાલી એકી સાથે પીવાને.

[૨]

કરતલ લઈ તારો હીંચકે હીંચકું, ને
અત્રકલટ વિખેરી ખીજવું ચે તને હું.
પ્રણયસખી, ઉમાશી આપ તું હાથ તારો,
ઉભય કર ગ્રહીને પન્થ પૂરો કરીએ.

સંઘરી ઉર-ઓથારે, માધુરી કેં દિનો તણી,
સ્મિતોત્તી, સંસ્મૃતિની ને મેઘગાદા વિપાદની.

હૈયે છુપાઈ

હૈયે છુપાઈ લટ ફેશની કેં વિઝેરી
ન્યાળી તને નયનમાં નયનો પરોવી;
ને તેંય તે અવશ થૈ નિજ સૌ સમર્પી
એ અર્પણે પ્રણયની પરિતૃપ્તિ બેધ!

એ ઉત્સવે શરીરના, મન-આત્મ-પ્રાણ
ત્યારે ભૂલ્યાં; અબુધ બેય અધુન્ય ભૂલ્યાં
કે બેયનાં નયન કેમ શકે ન માપી
ઊંડાં ઉંડાણ ઉરનાં ઉર-આરમૂનાં.

વીજ ચમકે ને મેહુલો વરસે

વીજ ચમકે ને મેહુલો વરસે

રચણી થતી રઢિયાળી.

માઝમરાતે આંબલા-ડાળે

દૂઢોકે કોયલ કાળી.

સાગર ઉરની ઉર્મિ ઉછળી

ક્ષિતિજ માંહી સમાતી,

તેમ ચાંદરણી અંગે ઓઠી

રાધા સંગે ગિરધારી.

કોણે કોને ભૂરકી નાંખી,

સખિ, હું નર ને તું નારી,

અન્યોઅન્યને કામણુ કીધાં,

એક વિના બીજું ખાલી!

અલકલટની શોભા

અલકલટની શોભા તારી સુવર્ણમયી, સગ્મિ !
કનક વરણી કાયાની આ ઘુતિ મુંઝવે વળી,
હૃદય મહીંયે એવો વડેતો સદા રસ હેમનો—
કથિર ઉરની ખ્યાલી મારી; પ્રિયે, ભર એ રસે.

સફેદ ચંપાનાં ફૂલોને

ગગનમાં રજની-તરુ ઊપરે
કુસુમશા નભતારક ખીલતા.
રજની-તારકને, દિવસે અહીં
ધવલચંપક પુષ્પ! તમેય તે,
મધુ સુગંધની મંજરી નિર્ઝરી
હૃદયનાં અભિનંદન અર્પતા?!

જોડન-મૃત્યુ

[૧]

મૃત્યુનો જય

ઉદ્ધિ ઓ !

પૃથિવિને નવખંડ વીંટી વળી,
ક્ષિતિજ વીંધી ધસી આવતા,
શીણ ભર્યા મુખથી વિચિ-જૂથના
તુરગના પગના પડવા મહીં
વિઝિગિપા ધસતી મહા કાલની.

ઉદ્ધિ ઓ !

આહીં ઉભી સહકારની રાજિની
ખરતી મંજરી પાનખરે, અને
પુનરપિ ફૂટતી નવ ફૂંપળો
જગતને જનને સહુને કહે:
'જીવનનો જય, જીવનનો જય !'

ઉદ્ધિ ઓ !

જીવનના નિધિને તટ સંમુખ
ધૂધવતો ગજવે જય; તું જય !
જીવનનો જય ?

ના,

જય મૃત્યુનો !

[૨]

જીવનનો જય ?

જીવનનો જય ! ને જય મૃત્યુનો !

ઉભય એકઃ જુદાં ગણતો હતો ?

સત-સનાતન-મૂર્તિ પહેરતી

દ્વિપક કંચુકી હેમકથીરની.

ઉભય ઉન્નત વક્ષ સમાવતાં

ઉભય થાન મહીં ભયું અમૃત,

કથીરને પડખે હતું મૃત્યુ, ને

કનકને પડખે હતું જીવન.

નયનમાં કરુણા થકી જો ગ્રહે,

જીવન મૃત્યુ બધું સરખુંજ છે.

જીવનનો જય ! ને જય મૃત્યુનો !

ઉભયના જયમાંજ પરાજય.

પ્રણયનો જય સુંદરનો જય

ઉભયનો જય એક પરાજયે.

[૩]

જીવન સુંદર, સુંદર, સુંદર

તૃણમહીં ધરતી પર સુંદર,
વનઘટા સહકાર નિકુંજમાં,
ઉદધિમાં, ઝરણે, ગિરિમાં, રણે,
સજીવ-નિર્જીવ સૃષ્ટિમહીં બધે.
અસીમ આ નભ વિસ્તરતું પડયું,
સભર-‘સુંદર’નો પડઘો પડે.

સભર સુંદર માનવનું હૃયું,
પૃથિવિએ પડઘો ઝીલતું, અને
ગભર શૈશવનાં નયનો કહેઃ
‘જીવન સુંદર, સુંદર, સુંદર!’

પ્રાણુયમાં, પ્રાણુયા નયનો મહીં,
પ્રતિપળે ક્ષિતિભે નવી ફૂટતી.
ઉભયને પ્રતિ-ઉત્તર આપતાં:
‘જીવન સુંદર, સુંદર, સુંદર.’

[૪]

મૃત્યુ

અવ યતાપું હું મૃત્યુ તને ભલા,
જીવનની રંગમાં રૂઢિરે વસ્યું;
પ્રતિપળે સધળે થતી વંચના,
નયન માનવને નહિ પ્રીછતાં,
જીવનમાં વળી દ્રોહ જહીં થતો,
ફરતી પારધી-મૃત્યુની જાળ ત્યાં.

કણ્ણસનાં દુધનાં ધરતી દૂઝે,
દુધના ખીલી રહેના કપાસ આ,
શ્રમ મહિમનું સ્તોત્ર સનાતન,
શ્રમાણનું રટતાં. ઉપહાસ જ્યાં.
જીવનનો, શ્રમનો જ થઈ રહ્યો,
ફરતી પારધી-મૃત્યુની જાળ ત્યાં.

હૃદય રિદ્ધિ અને શ્રમનું તપ
વિસરતાં, તહીં મૃત્યુ ભયું જગે.

[૫]

સતત એક પરાજય વાંછજે

જીવનની અવ સર્જન-કામના
સફળ થાય; ઉમા શિવને જીતે!
પ્રણય પાર્વતીનો, રૂપમાંય તે,
અધિક સુંદર કેણુ ઉમા થકી?
મનસિજે સહકાર દીધો વર્ણી,
જગતને હજી જોવી વસંત એ.
શશીની સોળ કળા લઇને ખીલી
પ્રકૃતિ; કેઝિલ મત્ત ટહૂંકતો.

જગત અદ્ભુત દ્રશ્ય નિહાળતું:
પ્રણય-સુંદરનો જય એ જુએ.
પ્રણય વંધ્ય રહ્યો, રૂપ હારતું,
તપ કરી શિવ પામી ફરી ઉમા.

પ્રણય-સુંદરનો જય વાંછજે,
સતત એમ જ એક પરાજયે.

[૬]

વસંત

આ આમ્રની મંજરી મહેરતી હજી
અધૂકડી, તે સ્વજનો ગુમાવવાં;
વસંત ઓ! જીવનની વસંતમાં,
સ્નેહી અને આશનું મૃત્યુ જોવું?

વસંત! તું કોકિલ ફૂજને, અને,
નવાંકુરે પ્રાણ પુરી રહે બધે,
ને કેસુડો કૈંક વસંતમાંય તે,
ભર્યો ભર્યો તેન રસે પીવાડે.

વસંત ઓ! પ્રેમમયંક પૂર્ણિમા
જોવી, અને સ્નાનપૂનિત થાવું,
વાત્સલ્ય-સિન્ધુ મહીં જીવને આ.

આનંદથી, જીવન-મૃત્યુ, દુઃખથી,
વસંત સમૃદ્ધ ભર્યો ભર્યો સદા,
વસંત! તું દોષિત હોય ના કદા.

[૭]

યમ

કુદવતો લઈ જ્ઞાન પધારતો,
જનની-થાન-ભર્યાં-મુખ છોડવી,
શિશુ અનેક તું ભોળવી દે જતો.

યમ, તું સુંદર કામ્ય છુપાવતો
સ્વરૂપ જીવનના પટ-અંતરે?
અમરતાનું શું અમૃત ચાખવા
કંઈ યુવાન અને યુવતીય તે
જીવનની ચિર-જીવન ઝંખના
વળગતાં લઈને તુજને, યમ ?

જીવનને વળગી નહિ છોડતા,
દશન તોડી, ત્રિરૂપ સહુ કરી,
યમ, તું કૂર થઈ વસડી જતો.

મુકુટ જીવનનો ધરતો, અને,
જીવનનો શિરમોર થતો યમ.

ઉરમથનનાં

ઉરમથનનાં ખેલાં પીવાં ઝડેર, અને પછી
ઉરઉદધિનાં પિયૂષોની રહે નહિ આરઝૂ.
નહિજ કહિયે પામે કાઇ વિના વિષ પિયૂષો,
અગર ગણુતો પિયૂષો—તે હશે સ—લુણાં જલ.

સંદેશો

સમીરણુ રે,

આજ સાગરને

ઐટલું કહેજે—

કે દિન રાતે રે,

એના ગાનની ભેરી બજાવી,

હૈયાના આ તાર જગાવી,

ભલે એનું ગાન વિલાયે.

મહુરામણુ રે,

આજે પવનને

ઐટલું કહેજે—

કે સાંજને સમે રે,

ગાંડો-તુર થઈને આવી,

મારા પ્રાણમાં ચેતન લાવી,

જવું હોય, ભલે જાય ચાલી.

સપનું

સપને મોતીકું પામે, તે હાથે હોય નહીં,
સપને આંખાની જાયા, તે શીળી હોય નહીં,
સપને કોયલડી દહાડી, તે જાગે જોય નહીં,
સપને સુખલડી ખાધી, તે ભાંગે ભૂખ નહીં,
સપને અમરત જે પીધાં, તે હૈયે હોય નહીં.

આ કાવ્યની ચોથી પંક્તિ ક્યાંક સાંભળી હોવાનું
સ્મરણમાં છે.

કવિ, તારે કેટલાં હૈયાં

કવિ, તારે કેટલાં હૈયાં?

કવિ, તારે કેટલાં હૈયાં?

કાલે આપ્યું પેલા પંખીના ગાનને,

આજે આપ્યું પેલાં પુલોના રંગને,

આપ્યું ઉપાને, તેં તારાને આપ્યું,

સંધ્યાની આશા સંતોષજે રે—

કવિ, તારે કેટલાં હૈયાં?

કવિ, તારે કેટલાં હૈયાં?

કાલે આપ્યું એક પેલાં સિમતોને,

આજે આપ્યું એક નીચાં નયનોને,

આશાખર્યા પેલા લાથોને આપ્યું,

જીવનસાથી સંતોષજે રે—

કવિ, તારે કેટલાં હૈયાં?

કવિ, તારે કેટલાં હૈયાં?

તરણાંને આપ્યું, ને સાગરને આપ્યું,

ધરતી ને આપ્યું, આકાશને આપ્યું,

ધૂળ જેવી તારી કાયાનું હૈયું તું

મૃત્યુને મારે થે રાખજે રે—

સાગરતરંગ

સાગર તરંગ,

ઉર-સાગર તરંગ,

રોમ રોમ ઉર્મિચ્છંદ [૨]

ગાન એ અનાદિ ને અભંગ.

સમુદ્ર તરંગ,

ઉર-સમુદ્ર તરંગ,

પવન મર્મરે તું જાગ [૨]

જાગીને જગાડ પારાવાર.

અર્ણવ તરંગ,

ઉર-અર્ણવ તરંગ,

વિયોગ ભાન આત્તિને [૨]

ધુંવાધાર કન્દને કુખાડ.

જલધિ તરંગ.

ઉર-જલધિ તરંગ.

કાતના પ્રવાસી એથ [૨]

મિન્દુ હું; અગાધ તું અનંત.

પરાજય

[મધ્ય યુગીન યુરોપની લોકકથા]

જર્મનીમાં ઇસેનેક અને ગોથાની વચ્ચે
હોર્સેલબર્ગની કોઠા ગિરિકંદરામાં વિનસ-
બર્ગને નામે ઓળખાતું સ્થળ હતું. ત્યાં
વિનસ (રતિ) મોટા વૈભવ અને વિલાસથી
રાજ્ય કરતી હતી. વિનસબર્ગની મોહિની-
માંથી ટાનહોસર નામે એક વીર
(Knight) સિવાય કોઈ પાછું કશું
નહોતું. વિનસબર્ગના વિલાસી જીવનમાંથી
નાશી છૂટી; એના અધમોચનાર્થ ટાનહોસર
રોમમાં પોપ પાસે જાય છે. પોપે
એને કહ્યું: ‘તારા હાથમાં શુષ્ક
કાષ્ટનો જે યાત્રીક દંડ છે તે જે
નવપદ્મવિત થાય તે જ તારે મારે
સાન્તવના (absolution) અને મુક્તિ છે.’

સાચે જ પેલો શુષ્ક કાષ્ઠદંડ ત્રીજે
દિવસે નરપક્ષવિત થાય છે. પણ વાણું
મોડું થયું હતું. કારણ કે ટાનડોસર
પાછો વિનમ્રગર્જા ચાલ્યો ગયો હતો.

પરાજય એટલે મૂલ્યાંકનનું નવું
દ્રષ્ટિબિંદુ.

એ રીતે અહીં ત્રણેયનો પરાજય
કહાયો છે.

અહીં કથા વસ્તુમાં થોડો ફેર-
ફાર કર્યો છે.

પરાજય

[જય જીવનમાં છે ના કાઈ, જહીં ન પરાજય]

ઉભા ઊંચા આદર્શો હિમમય અને કુંદલવલ.

શશી-રવિનાં કિરણો ઝીલીને,

અને ઝીલી તારક-તેજ-રશ્મિ,

ક્ષણે ક્ષણે એ નવતા ધરે છે.

ત્યાં મુક્ત નિર્ઝર વહી ગિરિકન્દરાથી,

સ્પર્ધા કરે હરિણઆળ શું ખેલવાને,

ને મસ્ત, માદક સુગંધ વહાવતો ત્યાં

વ્રક્ષોને વહ્નીઓમાં અધિર પ્રણયી શો માતરિશ્વા વહે છે.

[૨]

વીર એક હતો કિરીટિ શો,

રૂપમાં મન્મથ શો યુવાન એ.

લઈ અશ્વ જતો સવારમાં,

મૃગયાએ ગિરિની તળેટીમાં.

*

*

*

જેવી કેા મુગ્ધ બાલા પ્રથમ મિલનની રાત્રિ વીત્યે, સવારે,
કેયાના મોહભીનું મરકલકું કરી ભેઠ રહેતી પિયને,
—પ્રાચી હજી નેન ઉઘાડતી હવે,
હુમન્તનો સૂર્ય જગાડવાને.

સવારની એ વનની વનશ્રી,
ને અભ્રજૂથેા ગિરિમાળ વચ્ચે.
કિલ્લોલતાં પંખા, સુગંધભીની
ધરિત્રી, ને નિર્ઝર ગાન મીઠાં.

જગાવે શી હૈયે ભ્રમણુમનીષા એ વનમહીં.

ચીણાનાદે જેવું હરિણ શિશુ કેા મુગ્ધ થઈને,
જતું ખેંચાઈને રવ ભણી; થઈ લુગ્ધ વીર આ
વનાન્તમાં ને ગિરિકન્દરામાં,
દૂરે જતાં એ નિજ માર્ગ ભૂલે.

સવાર વીતી, દિવસેય વીત્યો,
હુમન્ત વીતી, વરસો વીત્યાં કેં,
એ વીર આવ્યો નહિ એ વનેથી.

જનો કહેતા રતિનો નિવાસ
તહીં હતો કેાધક કન્દરામાં.

હતી લોકની કિંવદંતી કે
રતિ ધામે નહિ કેા જશો કદિ,
યદિ કેાધ પ્રવાસી ત્યાં જતો,
નહિ પાછો ફરતો કદિય તે.

[૩]

હુમાંગી ઉત્સવ-રતા અનુરાગ-રાણી,
આ વીરને હુબવતી રસમાં લુભાવી.
એણેય અર્પણ કયું નિજનું હતું જે,
એ રાણીને હૃદય-રાણી થવા દધને.

લાવણ્ય કાન્તિ રતિનાં અભિરામ એવાં,
ઉરના ઉરમાંહી શાં વસ્યાં,
નહિ જેવી વસી ઉર્વશી કદી.

અકુતોભય લાલને હતો,
શિશુ શો મુખ હતો યુવાન એ.

એ વૈભવોમાં લયલીન, તો એ
આજન્મ એના હૃદયે વસેલી,
અપૂર્ણ વાંછાતણું શલ્ય એને,
કેારતું, બાળતું હૈયું, મન્યને ગાત્ર ગાળતું.

[૪]

માનતેયે શમે ના, હૃદયમહીં હતી એવી જે ગૂઢ વાંછા,
એ પામવાને કરમહીં લઈને કાષ્ટનો દંડ શુષ્ક
વિદાય લેતો રતિની, જવાને
તીર્થાટને ચીવરધારી વીર.
વિદાય દેતી સ્મિતપુષ્પ આપી
રતિ. જતો ખિન્નમને પ્રવાસી.

ના સ્મિતના જેવું શેખરે રમતું હતું,
માનતે દૂખતા સૂર્યે ફેંકેલું એક રશ્મિ જે.
ધ્યાના એ સ્મિતતણખનો અંતરે રક્તરંગ
રી હૈયે, શશી પૂનમનો પૂર્વમાં ઊગતો હતો.

વિષાદછાયા ઉરમાં ગ્રહી એ,
વિદાય લેતો ગિરિ કન્દરાની.

[૫]

તીર્થે તીર્થે અશ્રુગંગા વહાવી,
તીર્થે તીર્થે શોધતો સાન્ત્વના એ,
ઊંડે ઊંડે કાર્ષ્ કર્ષણ્યમાન,
ગાળી એને દીન દુઃખી બનાવે.

તીર્થરાજ તહીં રોમરોમાં,
ધર્મમાં રહી ગુરુ વિરાજતા.
કલાન્ત યાત્રી, ચરણારવિન્દમાં,
અર્પવા જીવન એમને જતો.

“શિષ્યો! શાધિમાં ત્વાં પ્રપન્નમ્

અકથ્ય ને કે આણુપ્રીતી વાંછા
તાણું લઈ શક્ય ઉરે કરું છું...
ધન્વી હતો હું, જય ને પરાજય
જોયા વણા મેં, જય શો છતાંયે
સંસારમાં તે—

ન હું જાણતો હતું!
અનેક વર્ષો રતિધામમાં રહ્યો,
તહીં જરી શક્ય ભૂલ્યો હતો જૂનું.
સૌન્દર્યનું જે શિવ પામવા તે,
પીવું ક્યું ઝેર કાઢો પ્રભુ મને.”

*

*

*

“રતિને! અતિથિ થયો હતો ?

ભૂલતો તો તુજ શબ્દ ત્યાં વળી ?

શિવ પામવું ? પામવુંય છે

તુજને સુંદર ? ને થવું જયી ?

જીવને વરમાળ પહેરવી

યશની, શી તુજ વૃષ્ટતા ખરે !

રતિને સવળું સમર્પાને,

પ્રણયે જીવન હોમતો બધું ?

અવ અંજલિ અર્ચના લઈ,

ગ્રહવાની વિનતી કરે મને ?

નિજનું સવળું ભૂલ્યો, અને

વિસર્યો જીવન, શ્રેય તું ભૂલ્યો.

નહિ માર્ગ કરો! હવે રહ્યો,

ફર પાછો, પતને પડેલ તું !

નહિ કિલ્ખિય એ છુટે હવે,

અવ જા; તું અહીંથી વિદાય લે,

નવ પદ્મવ શુભ્ર દંડ આ

ધરશે તો તુજને ગ્રહું હું ચે.”

ગયો હતો. આત્મસમર્પણે એ,
'થવા ગણ્યું કિલ્કિષ મોચનાથે'
તેના, અને સાન્ત્વન યાચવા તે,
કઠોર સૂણી વચનો, દુભાયલો,
નિરોધતાં અશ્રુપ્રવાહ એનો,
પડ્યો થઈ મૂર્છિત, હંડ ચે સર્વો.

મૂર્છા વળતાં જાગી, અસ્વસ્થ સ્વસ્થ એ થતાં,
વિહાયનું જે રતિએ દીધેલું,
ઉરે સ્મરી એ સ્મિત પ્રેમભીનું,

જતો પાછો આધે પરિચિત અને કુંદવવસા,
ઉંચા આદ્યસે પેલા ચિરપ્રાણી નો સાથ કરવા.

*

*

*

અરે, પરંતુ થયું એક કૌતુક.
ત્રણેક વીત્યા દિવસો, તહીં તો
ફૂટ્યાં નવાં પદ્મવ શુષ્ક હંડ ને!

પ્લેટોનો આત્મા

રે! ક્યાર બિપરે, ગરડા! આંહીં ક્યાં તું ઉંચે
ડી વિયત-તારકા-પથ-સુભવ્ય ધામે જતો?—
'ચે, ગગનમાં ઉંચે, 'મર, હું આત્મ પ્લેટો તણો
તો; શવ અહીં નીચે ત્રીસ રહુ ભલે સાચવી.

મીક મુક્તકના અંગ્રેજી અનુવાદનો તરજુમો.

હબ્બુ. બી. ચીક્સને

આપાઢવાદળ મહીં તરતો મયંક.

ઘેરો, ગભીર, કર્ણાદ્રી, અશાંત, દીન,
ને કલાન્ત, મિત્ર, તરલોર્મિવદન્ત પ્રેમ,
એવાં જ નેન—

રાતાં ગુલાબ, ગત પ્રેમની આરમ્ભ, ને
હૈયાની એ જ જગજૂની વ્યથાની વાત,
સૌંદર્ય—ભાન—ભરતી, સઘળું કવ્યું તેં;

સ્વર્ધુનીતીર ગતયૌવન વૃદ્ધનીયે,
તેં સાંભળી સ્વમુખની ઉપહાસ વાતઃ
“જે હોય સુંદર બધું જલશું તણાતું
આધે.”

“All that's beautiful drifts away like waters”

W. B. Yeats.

તારો જ તું જય થજે

સંમોહથી જીવનયુદ્ધ મહીંય જ્યારે
હુઠાં પડે કરથી શસ્ત્ર અજાણુ, તારી
શક્તિ હણાય, તુજ ભેર કરીશ કેને?
તું પાર્થ છે : જીવનમાં લડનાર સૌએ
છે પાર્થ, તોય નહિ સારથિ પાર્થનો સૌ
પામે સદા; કરમહીં ફરી શસ્ત્ર આપી
જે પ્રેરતો, વિજિગિષા બઢવે, રહીને
યુદ્ધે અટીઠ, પણ જે જયપ્રેરણા છે.
ના, પ્રેરણા નહિજ; એ સ્વયમેવ જેતા,
ને પાર્થ માત્ર જયનું હથિયાર એનું.

જીવ્યું ભલે તુજ સદા કુરુક્ષેત્ર થાયે :
એમાં જ પૌરૂષની સિદ્ધિ બધાની છે ને?
તારો જ તું જય થજે, તુજ પ્રેરણાયે,
તું સારથિ, તુંજ પરંતપ, વિશ્વજીત તું.

મહિમા

સહુ સ્વરૂપનું મહિમ્ન રત્ન રહ્યું.

મહિમા

તું હું બન્ને એક સાથેજ જન્મ્યાં,
ક્યારે જન્મ્યાં પ્રશ્ન શો પૂછવાનો?
જન્મ્યા ખડેલાંયે હતાં એક સાથે.
તું ના હોયે, હોઈ હું શી વિધે ત્યાં?

સીમાન્તોની તું સીમા, તું તમિસ્ર,
સૃષ્ટિ ખડેલાં જે હતું, ને પછી છે.
તું છે પેલું જ્યોતિષાં જ્યોતિ જેણે,
સ્પૃદ્ધિગોના વર્તુલોમાં પરાધો,
વિશ્વો ફેંક્યાં ધૂમરાતાં, અને એ
બ્રહ્માંડોના ચક્રમાં રત્નગર્ભા
પૃથ્વીએ તેં માનવીબિંદુમાં આ,
સંગોખ્યું છે તારું જે છે મહં તે.

વેદે જેને નામ આત્માનું આપ્યું,
તે હું તારો પુત્ર, મેં અંગુલિને
તારી મારા હાથમાં રાખી, દૂરે
ઊંડાં-આઘાં વિશ્વ અકેક જોયાં.

હારાં મોટાં જે પડેલાં ડગો ત્યાં,
પાયો મારા તાનડા દુશ્મીને
ચાલ્યો પૂંઠે, સડેજ થોભી જરા કે.
ઝાંચે ભેધ મેં તને શેં ન જોયો?

પૃથ્વીને કે એક ખૂણે પડ્યો મૃં,
આજે પેલો ભેદીને અંતરિક્ષે
તારો, એનાં તેજ ખોધ ખર્ચો શો,
તેજસ્વાવે શ્યામ પાષાણ માત્ર.

આ સૃષ્ટિના અંત કાળેય, ત્યારે,
અશ્વત્થે જે એક પર્ણે સુવાનું,
તાડે પેલું શૈશવીરૂપ, તેમાં,
અંગૂઠો હું ધાવતો તારી સાથે.

અગ્નિને

હોતા છું, પાવકાગ્નિ !

લાવ્યો મારાં કિલ્ખિષો, આગજે તું,
જેવો તારી સાત જિહવા થકી તું
હોમાએલું જાય છે સર્વ ભક્ષી.
પૃથ્વીને તું આગતો સૂર્યરૂપે,
આગે, એની ભૂમ વર્ષાની જાગે;
મારામાંયે એમ, ઓ અગ્નિ ! જાગે
વર્ષાની એ ભૂમ. જેના થકી હું
અમૃતોની ધાર ઝીલું સદસ.

ઋત્વિજ છું, વરદાગ્નિ !

તારી શક્તિ, તેજ તારાં તું આપ,
માથું તારી ચેતનાના કણો હું.
અગ્નિપ્રેર્યાં અંતરિક્ષેય વિશ્વોઃ
સ્વયંભૂ તું, અગ્નિ, ઓ ! પ્રેમીઓના
ચિત્તોમાં તું આવ, પ્રાણે તું આવ.
તારા પ્રેર્યા અર્થ ને કામ માટે,
સંસારે આ છે જ બહેવાર સર્વે.

હોમાવાની છેજ કાયા તને આ,
જ્યારે મારી ચેતના સંહરે તું,
એને આજે સુકૃતાર્થી બનાવ.

બ્રહ્મા છું, મંગલાશિ !

હૈયે હૈયે હેતના હોજમાં તું,
રાષ્ટ્રે રાષ્ટ્રે તું જ માનવ્ય સાયું;
શેણે આજે શોણિતોની નદીએ
પૃથ્વીને તું ભીંજવે અશિ, પૃષ્ઠ ?
શબ્દોમાં તું વ્યંજના, પ્રેરણા તું,
સૌન્દર્યોમાં જગતું સત્ય તુંથી,
ચેતનવંતું સૃષ્ટિમાં જે બધું, ત્યાં
તારી ઉખા, તેજ તું, તુંજ અશિ.
તું રોળે છે ચૌદ બ્રહ્માંડ તારાં
રૈ રૂપે, ને વળી યજ્ઞથી તું
તારા, સર્જે છે નવી સૃષ્ટિ પાછી.

તારા સાતે હાથમાં બાણ લેને,
તેવા યજ્ઞે પ્રેર તું માનવોને.

પૃથ્વીને

સૃષ્ટાની ઓ તારિકા જે ખગોલે!
આશાની ઓ તારિકા માનવોની!

સૃષ્ટાનાં સૌ જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, પ્રેમ,
તારે હૈયે. માનવી શેં ન ઝંખે?
વર્ષાસ્નાને ગંધવાહી થતી તું,
ખેડી તુંને આર્થ હું થાઉં, પૃથ્વી.
સંતાનોની તું જ માતા ધરિત્રી,
નારી, ધાત્રી, તું જ શ્રી, દૌપ્રિયા તું.

પાતાલો ને સ્વર્ગની મધ્યમાં તું,
તારે હૈયે અખિધની ઊર્મિ દહેરે.
તું વહેનારી પોઠ લાખો યુગોની,
ઉત્ક્રાન્તિની તું જ જોનાર એક.

નક્ષત્રોનું ભાન જાગે અમોને
પૃથ્વી તુંથી; સ્થાવરે શ્રેષ્ઠ તું છે.
પૃથ્વી, તું છે નીડ સૌ જંગમોનો.
સાગર તું છે, તું ગિરિ, હેમ તું છે,

તું છે રત્નો, ધાતુ ને સૌ ખનીજો,
વિજ્ઞાનોનું દ્રવ્ય તું છે અમૂલ્ય.
પરમાણુમાં ચેતના જોઈ જોઈ,
વિજ્ઞાનોનાં જ્ઞાન ફેલાય સંધાં.

તત્ત્વોનો છે તું જ આધાર એક,
તારે પાત્રે છે રસો વિશ્વના સૌ.
ધાન્યે છે તું, પત્ર પુષ્પે ફળે તું.
સૂર્યચેરી ફૂદડીઓ ફરીને,
ફેરે ફેરે રાત્રિ-દિનો-ઋતુના
રંગોની તું ચુંદડી ખડેરી શોભે.

તેં સંઘ્યાં છે માનવીઅસ્થિ મોંઘાં,
સૌ અંતોમાં મૃત્તિકા! ભાગ તારો.
બ્રહ્માંડોના વૃક્ષનું તું જ સાચે,
સ્રષ્ટાનું છે એક આશ્ચર્યપુષ્પ!

પવનને

સુસવતા અહિ-ફેન સહસ્રથી,
અનિલ, તું વિષનું શીત લાવતો,
અગર તું વડવાનલ અગ્નિ શો,
જગત, ખાંડવ શું, બધું બાળતો—
પૃથ્વીને બાંધતો શું યમરૂપ થઈને
પાશ ફેલાવી તારો ?

ક્ષિતિજમાં દૂર ધ્રૂજતી વીજળી,
પૃથ્વીને ઉર કંપ થતો જરી,
અનિલ, વિદ્યુતવાહક તું થઈ,
જગત કંપન પ્રાણ મહીં હવે—
આવી વિદ્યુત સખા તું, સજીવન કરજે
પ્રાણ સંચારથી તું.

ઉદ્ધિમાં તરતી તરણી, સઢો,
મરત, તું ભરજે, દૂર લે જજે,
ધરતીએ ધન-ધાન્ય લણે જનો,
ઉતરજે કર-અંગુલિમાં તહીં.
અગ્નિના સાથી, આવ, તૃણ-જન-જગ સૌ
મોદથી તું ભરી જા.

ગગનથી સરજે ખગ પાંખથી,
ઉતરવા અહીં યંત્ર—ગતિમહીં,
ઉતરજે અહીં અશ્વજવે, 'થવા,
શરતમાં જીતનારતણા ડગે—
આવેગે આવજે તું, શિશુસ્મિતસમ વા
આવજે વાયુમંદ.

પવન આવ, ઉઠાવ, ઉપાડ તું,
કર અભાન રૂંધી અવ પ્રાણુ આ,
ગગનમાં ચગવી ધૂમરાવીને,
પૃથિવિ ઉપર તું જ પછાડજે—
ડંખીને મૃત્યુશીતે, સજીવન કરજે!
પ્રાર્થના એ જ મારી.

રુદ્રને

તું જ શેં પ્રલયસ્વામી એકલો,
 તું જ એક અવધૂત યોગી શેં !
 હું ય ધ્વંસ કરતો ધૂમી વગું,
 કોઈ શક્તિ નહિં રોકશે મને,
 કોણ રોકી શક્યું તું તને કહે ?
 નીલકંઠ ! વિષ તેં પીધું, હવે,
 કાલકૂટ સહુએ ચુસું તવ,
 રોમ રોમ મહીં એ હાહાહા,
 ધ્વંસતું સતત ડંખતું ભણે.
 ડાકણું બજતું કૃધ્ધ હાથમાં,
 શો મૃદંગ થડકાટ આપતું
 તાંડવે તુમુલ પ્રેરતું જતું,
 એમ આજ પ્રલય-પ્રવૃત્તિમાં,
 રે મૃદંગ, મુજ ચિત્ત, તું જ થા,
 ધ્વંસઘોષ કરી પ્રેરજે મને.
 લોહહંડસમ બાહુની છટા,
 વિસ્તરેલ ધૂમતી ખગોળમાં.
 લોહની જ અવ કારમી ધૃતિ,
 ધારી શેં ન અવ રોળવું બધું ?

સ્પર્શ માત્ર નખનો થતો, 'થવા,
કેશનું ઉડતું જે જટામૂટ,
લેતું વિશ્વ સઘળું વિનાશમાં.
એવી ઉઘ પ્રલયં કરી લીલા-
ની ધૂણી ધખતી અ ઉરે અહીં.

આપ રૂદ્ર, તુજ તાંડવી લીલા.
જીર્ણ જેલ થયું વિશ્વમાં અધું,
વનિહમાંહી પ્રકટયો વિનાશ ત્યાં,
ધૂમી ધૂમી સઘળું જ હોમવું.
અદ્રહાસ્ય, તુંજ આસ્યની છટા,
માગું એ જ મુખની કરાલતા.
અગ્નિ-કંકણનું તેજ આપજે
આંખમાંહી, દહતો ફરી વળું.

રૂઢે વિનાશ મહીં શેષ ના કરું,
ચિત્ત, આવ, તુજને જ આળવું.
આવજે મરત, તું ઉડાડજે,
રાખ એની દશ દિગ્ વિષે અધે.
રૂદ્ર! આજ પ્રતિસ્પર્ધિ આપણે,
આવ, કોણુ જયી થાય જોઈએ!

ઈન્દ્રને

આપ આપ, તુજ મોહપાશ જે,
આશ પૃથ્વીની જગવી જાણે.
નરનારી ને માનવ સૈને,
વેરઝેર જ્યાં, બાળે આજે,
નવ ખંડમાં, ધરતીમાં ત્યાં,
એક પ્રયાસે, વજ્રપાશમાં,
બાંધે એવો, પ્રેમ-પાશ હું,
માગું તારો, ઇન્દ્ર, આપ તું.
આપ, આપ, તુજ આશા-વજ્રે,
ઉત્તર-દક્ષિણ, ધ્રુવ ધૂમતો,
પૂર્વ-પશ્ચિમે, પાય ટેકવી,
ખંડ ખંડ, ધરતીને ચાંપી,
ભેદી વજ્રે હૈયે હૈયાં,
આશા-શૂળો જગતું સૌ માં.
દુર્ગ અડગ, ને શૈલો ઉંચાં,
આશાના વજ્રે જ ભેદતાં,
આશાએ જય ધજા રોપતાં,
આશાતું એ વજ્ર માંગું હું.
ઈન્દ્ર, આપ તું.

પ્રથમા નારી

શંભુનું જે અર્ધનારી સ્વરૂપ,
તેના તું છે પ્રકૃતિ ! પૂર્ણ નારી !

સ્ત્રીઓમાં તું પ્રથમા, તું સતી છે,
પ્રથમા નારી ! આવ ઓઢાકું તુંને,
વસ્ત્રો આછાં શ્વેત ચારે દિશાનાં.
પ્રાતઃકાળે સૂર્ય થેને ચૂમું હું,
તારા હોઠો, ને સુહાગી કરું હું,
સાંજે જતાં કેશ સંભાળી તારા,
ખાંધું મોતી તારકોનાં લલાટે.

ગ્રીષ્મે આવી પૂર્ણિમા-સોમ થેને,
પૂરું તારા કોડને દોહદોયે.
વર્ષામાં હું કે યુગોનો વિયોગી
દોડયો આવું, વજ્રપાતે હું ભેટી,
આસું ધારે ભીંજવું બેયને હું.
આશ્વિનોમાં શીતનાં મૃત્યુ પીવાં.

હુંમંતે પી ઓસનાં અમૃતોની
ખાલી, ઘેને આંખડી રાતી થાતાં,
કુંજે કુંજે મહાવશું કે વસન્તે.

પાયે તારે ઝાંઝરી નિર્ઝરોની,
ક્યારે ક્યારે વૃક્ષને વહલીઓમાં,
તારું શોભે વન્ય કન્યાત્વ, બાલે !

લાવા-જવાલા-કંકણો ક્યાંક ધારે,
સહરા જેવા આતપોના રણોએ,
ઉઘા જાણે ચંડિકા કાલિકા તું.

સર્યે શોભે કામધેનું સમી તું,
દૂઝે જેવી દેવ ક્યારે ન પામ્યા,
એવી સાચે તું શિવા, બ્રહ્મકન્યા !

સૃષ્ટિના પ્રાણ મુહૂર્તે, પ્રકૃતિ મેં તને કરી
પાણીગ્રહણથી ભારી—

લગ્ન પહેલું, મનસ્વિનિ !

[૨]

માતા, કન્યા તું, સ્વસા તું, પ્રિયા તું,
પ્રથમા નારી, પ્રકૃતિ ! આવ અર્ચું.

કન્યા થૈને આવ. હું લૈ ઉછંગે
ગીતો મીઠાં નિર્ઝરોનાં શિખાવું;
શબ્દો આપું પંખીના, પ્રેમ કેવો
ધીરે ધીરે શાંત વહેતો બતાવું.

રક્ષા લૈને તું સ્વસા, આવ આજે,
આશીર્વાદો ધન્વી હું વિશ્વ જીતું.
કારુણ્યે એ નેત્રમાં છે જ્યોતી
સૌ માંગલ્યોની બધી પ્રેરણાઓ.

કૈ જન્મોથી જેની મેં વાટ ભેઠ,
આજે આવી કુંદ, તું શુભ લૈને
ધીરે, ધીરે, એજ મારી પ્રિયા તું,
જીવ્યા લહાવો ચુંબનોએ જગાડી
શે છે, તેનું ભાન આપું તને હું.

માતા, આવો, મૃત્યુ ને જીવનોનાં,
મારે પીવાં અમૃતો, દાદ શામે,
મારું લાતો, તોય હૈયે જઝાડી
દેને એનાં અમૃતો ખાલને આ.

[૩]

આવો વિશ્વે એક એવી વસન્ત,
ભુલાએ ના વિશ્વના અન્ત સુધી.
પ્રથમા નારી, આવ આજે નિમંત્રું,
સાથે જન્ને હાથમાં હાથ લેને,
તું હું જન્ને જીવીએ એક ગાથા.
થેને મારી પ્રેયસી આવજે તું.
અગ્નિએ જે સર્જનોની જગાડી
ભૂખો. તેને સિધ્ધિવન્તી શ્રવાને.

શિવ નિજ રૂપના જે અર્ધનારી સ્વરૂપે,
પ્રણયસખી ઉમામાં જેમ એકલ પામે,
ઉભયરત થઈએ, એમ કલ્યાણિ! ત્યારે,
જીવનરસની ખાલી એકા સાથે પીવાને.

નયનથી અહજે અયિ મોહિની!

પણ તું અન્ય પ્રતોભન-પાશ લે,
પુરુષ હું લગવું નહિં પૌરુષ,
થકિં કઠોર કદી, સહજે પ્રિયે!

સંસિદ્ધિ સૌ

સંસિદ્ધિ સૌ માનવને કરે વસી,

ઉરે વસ્યાં પ્રેમ તથા ચ આર
ને ચિત્તના ચેતન માહીં છે વસ્યું,

અનેક અશ્વોત્સુક કંપનાય

“All art is a means to gain a hold on fate.”

Andre Malraux

કોણાત્રિ ?

વોઈચેહ બાંકના 'શ્વનિબ્ધગૃત પિટર' નામે અઢાર
કાવ્યોના ગુચ્છનો મૂળ પોલીષમાંથી અનુવાદ
તૈયાર કરનાર

હરિશ્ચંદ્ર ભ. ભટ્ટ.

ક્યારે ક્યારે જીવનમહીં ટૌકાર ગેળી સુણાયે
બોલાવે એ ઉર-મથનનો નાદ નિર્બ્રાંત થાવા.

શ્રી. ઉમાદેવી [વાન્ડા ડીનોવસ્કા]ને

—સૌ માંગસ્યોની ધાત્રી—

પરિચય

સાહિત્યમાં પ્રજાની જીવનભાવના, આશાઓ, આકાંક્ષાઓ અને મંથનો વ્યક્ત થાય છે, એટલે કોઈ પણ પ્રજાના સાહિત્ય મારફતે તેનો પરિચય મેળવીએ છીએ, ત્યારે જાણે આપણે તે સમસ્ત પ્રજાના અથવા કહો કે રાષ્ટ્રપુરુષના અંગત પરિચયમાં આવતા હોઈએ એવો અનુભવ થાય છે. આજે જ્યારે સારે બહાને તેમ જ ખોટા બહાને જગતના દેશો એકબીજાની વધુ નિકટ આવતા જાય છે, ત્યારે એ બધા દેશો વિષે માહિતી મેળવવાની ઇચ્છા તો સૌને થાય છે જ. પણ સામાન્ય રીતે આપણે ઐતિહાસિક, ભૌગોલિક, રાજકીય કે આર્થિક માહિતીથી સંતોષ માની લઈએ છીએ. એ બરાબર નથી. એ બધાંની પાછળ એ પ્રજાનો જે પ્રાણ ધબકી રહ્યો હોય છે તેનો પરિચય સાંઘ્યા વિના આ બધી માહિતી નકામી જેવી જ રહેવાની. અને એ પ્રાણપરિચય તો તે તે દેશનું સાહિત્ય જ આપણને આપી શકે. વિશ્વસાહિત્યનો પરિચય પણ વિશ્વપરિચય

જેટલો જ રામાયક, પ્રેરક, બોધક, આનંદદાયક, અને સંસ્કારક હોય છે. સાહિત્યનાં નવાં નવાં સ્વરૂપો બતાવી તે આપણી દૃષ્ટિને વિશાળ અને શ્રદ્ધામુક્ત બનાવે છે, અનેક માનવહૃદયોનો અંતરતમ પરિચય આપી આપણી માનવતાને વિકસાવે છે, અને માનવ આત્માની પ્રધાન ઝંખનાઓ સર્વત્ર અને સર્વદા સમાન જ છે એ બતાવી આપી માનવજાત સાથે આપણું અનુસંધાન કરે છે.

આપણને વિશ્વસાહિત્યના જે કાંઈ થોડા પરિચય છે તે લગભગ બધા જ અગ્રેજી અનુવાદો મારફતે મળેલો છે. એ અનુવાદો વિષે અનુકૂળ પ્રતિકૂળ કોઈપણ પ્રકારનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યા વિના પણ એટલું તો જરૂર કહી શકાય કે આપણે પોતે સીધા તે તે ભાષા શીખીને તે તે સાહિત્યના પરિચય મેળવીએ એના જેવું તો એકે નહિ. એ રીતે વિચારતાં ફ્રેંચ, જર્મન, રશિયન કે બીજા કોઈ વિદેશી ભાષામાંથી સીધા થયેલા અનુવાદો આપણે ત્યાં અતિ વિરલ છે. એવી પરિસ્થિતિમાં ભાઈશ્રી હરિશ્ચંદ્ર ભટ્ટ પોલીશ ભાષા શીખીને ત્યાંના નવયુવાનોમાં અગ્રણી ગણાતા એક કવિની

ઉત્તમ કૃતિનાં અનુવાદ આપે છે, એ ઘણી જ આનંદની અને અભિનંદવા જેવી વાત છે. પોલીશ પ્રજાના ઇતિહાસનો એમને અભ્યાસ છે, એ વિષે એમણે એક પુસ્તક પણ લખેલું છે, એ પ્રજાની સંસ્કૃતિ પ્રત્યે એમને મમત્વ જાગેલું છે અને એ રીતે એ પ્રજાના સાહિત્યને આપણી સમક્ષ રજૂ કરવાના એઓ પૂરા અધિકારી છે. મને પોલીશ ભાષાનો ખોધ નથી એટલે એ દૃષ્ટિએ તો અનુવાદ વિષે હું કશું કહી શકું એમ નથી, પણ આટલી તૈયારી પછી થયેલો અનુવાદ મૂળનો ખ્યાલ આપવા સમર્થ હશે એવી આશા જરૂર રાખી શકાય.

ભાઈશ્રી હરિશ્ચંદ્ર સાથે વાતો કરી કરીને અને એમણે આપેલું સાહિત્ય વાંચીને પોલાંડ વિષે અને આ કાવ્યના કવિ વિષે મેં જે જ્ઞાન યુગ્મું છે તેમાંથી બે ત્રણ વસ્તુ અહીં નોંધવા માગું છું. એક તો એ કે પોલાંડને એનાં પંદોશી રાજ્યો અનેકવાર વહેંચી ખાઈ ગયાં છે અને એ વારંવારે કાળિકા માતાના ફકડાંની જેમ તેમનાં પેટ ચીરી બહાર આવી એક થઈને ઊભું છે. આજે પણ એ દેશ પરચકની ચાતના ભાગવી રહ્યો છે. જે દેશને

પોતાની આગવી સંસ્કૃતિ છે, પોતાનું સાહિત્ય છે,
 સંગીત છે, કળાની સ્વતંત્ર ભાવના છે, જેની
 માણુશક્તિ ખૂટી ગઈ નથી, જે હજી શોપેન
 (૧૮૧૦-૧૮૪૬) જેવા દૈવી સંગીતકાર, માટેયકો
 (૧૮૩૮-૬૩) જેવા દેશપ્રેમી ચિત્રકાર, મિત્સ્ક્યેવિચ
 (૧૭૬૮-૧૮૫૫) જેવા મહાન કવિ, સ્લોવાકસ્કી
 (૧૮૦૦-૧૮૬૬) જેવા રૂપક કલાકાર,
 સાહિત્યનાં નોબેલ ઈનામ મેળવનાર હેનરી
 સિંકીયેવિચ (૧૮૪૬-૧૯૧૬) અને ડબ્લ્યુ. રે મોન્ટ
 (૧૮૬૮-૧૯૨૫) જેવા સાહિત્યકારો અને બખ્ષે
 વાર વિજ્ઞાનનું નોબેલ ઈનામ મેળવનાર મેડમ
 ક્યુરી (૧૮૬૭-૧૯૩૪) જેવાં વૈજ્ઞાનિક પેદા કરી
 શકે છે, એ દેશમાં સ્વાતંત્ર્યની ઝંખના આખી
 પ્રજાને સદા બાળ્યા કરતી હોય એ સમજી શકાય
 એવી વસ્તુ છે અને તે એના સાહિત્યમાં પણ વ્યક્ત
 થયા વિના રહે નહિ. આથી જ એમના અનેક
 ઉત્તમ કવિનાં કાવ્યોમાં સ્વતંત્ર પોલાંડનાં સ્વપ્નાં
 અને સ્વરાજ્યનાં ગૌરવાન્વિત ચિત્રો જોવા મળે છે.

બીજી વસ્તુ તે આ કવિનો જન્મકાળ. આ કવિનો
 જન્મ ૧૯૦૭ માં થયો હતો, એટલે આજે એની

હંમર ૩૪-૩૫ વર્ષની હશે. આ હું એટલા માટે
 નોંધુ છું કે એ કઈ પેઢીનો છે તે આપણને જાણવા
 મળે અને કંઈકે તુલનાથી વિચાર કરવો હોય તો
 કરતાં ફાવે. ત્રીજી વસ્તુ એ કે એને પોતાના કુટુંબના
 વાતાવરણમાંથી દૃઢ ઈશ્વરાસ્થા મળેલી છે, અને
 આજના જીવનના વિવિધ પ્રશ્નોનો સામનો થતાં
 એમાંથી એક પ્રકારની કર્તવ્ય-પરાયણ ધર્મશીલતા
 પ્રગટે છે, જેને આપણે સંત ક્રાંતિસેની ભાવના
 સાથે સરખાવી શકીએ અને જેમાં ત્યાગ, સાદાઈ,
 અને ભૂતહયા પ્રધાન છે. ધર્મનાં રૂઢિગત
 સ્વરૂપ અને આચારોને ઉતારી નાખી, માનવ માનવના
 રોજના વ્યવહારમાં નિયોજી શકાય એવું ધર્મસ્વરૂપ
 આપણે પણ ઇચ્છીએ છીએ, અને ગાંધીજીએ ધર્મની
 વ્યાખ્યા 'આત્માની દૃષ્ટિએ પાળેલી નીતિ,' એવી આપીને
 આપણા જમાનાની ઝંખનાને ઘરાબર વ્યક્ત કરી છે.
 આ રીતે ઘડાયેલા માનસવાળી વ્યક્તિને જીવનમાં
 ક્યારેક એવી એક હાકલ આવે છે જેને એ અવગણી
 કે પાછી ડેલી શકતો નથી. આવી હાકલ એ જ પ્રસ્તુત
 કાવ્યના વિષય છે.

કાવ્યનો નાયક ચાન્ન છે. નાયિકા એની પત્ની
માયા છે. આખા ઘરમાં રાત્રિના અને કુટુંબસુખની
શાંતિ વ્યાપેલી છે. એના વર્ણનથી કાવ્ય શરૂ થાય છે.
એમાં જ આપણને કવિની મિતાક્ષરી છતાં કહેવાનું
બધું કહી દેનારી શૈલીનો પરિચય થાય છે. એની
હૃપમાઓ જેવા જેવી છે:

નિદ્રાની હેતાળ શાંતિમહીં સૌ,
માતા જેવી વહાલસોઈ તિવાલો,
આપ્તો જેવી ગેહની શાંતિમાંયે
નહેતો ધીમો ઊંદરોનો અવાજ.

પારણે સૂતેલા બાળકનું વર્ણન પણ આકર્ષક છે.

હંકાળો શો નાનડો કે બિંડાલ
સૂતો હોયે, એમ આંહીં અચેષ્ટ,
જાણે ના કે, સાંભળે ના કઈંએ
એવો સૂતો પારણે દૃષ્ટ બાળ.

ત્યાં એકાએક દેવળની ઘંટા જોરથી વાગી ઊઠે
છે અને તે સાંભળીને ચાન્ન સફાળો જગી જાય છે.

આ ઘંટાનાદ જાણે કંઈ માગતા હોય એવું એને લાગે છે અને એ અસ્વસ્થ બને છે.

ખીન્ન કાવ્યમાં એનું મંથન છે. ખીન્ન બધાં જ્યારે કૌટુંબિક સુખની શાંતિમાં મગ્ન છે ત્યારે એક મનેજ તમે કેમ બોલાવો છો? ખીન્ન એને તો તું માયાળુ ગોપાળ બનીને સંરક્ષે છે, તો પછી તને મારીજ શાંતિ કેમ કહે છે? સંગીતના સુરોની પેઠે આ ઘંટાનાદો પણ અનંતમાં વિલીન થઈ જાયો.

ત્રીન્ન કાવ્યમાં નાયક પોતે કહે છે કે આ હાકલ તો હું ડેક બાળપણથી સાંભળતો આવ્યો છું. સચરાચર વિશ્વમાં તારો સાદ સંભળાઈ રહ્યો છે. તેં મારા સુખને મીણુની પેઠે ઓગાળી નાખ્યું. એ વર્ણન ખૂબ સરસ છે.

ચોથા કાવ્યમાં એનું હૃદયમંથન વધુ તીવ્ર બને છે. એ પોતાનો સુખી સંસાર છોડી જતાં ડરે છે અને આ ધ્વનિના આકર્ષણથી પોતાનું રક્ષણ કરવા એ પોતાની પત્નીને પ્રાર્થે છે. આ ધ્વનિઓ તો ‘આ નાનડું બટકું એ સુખ-ભાખરીનું’ ઝૂંટવી જવા ચહે છે.

પ્રાંચમાં કાવ્યમાં માર્યા પોતાના પતિને
બચાવવાનો નિર્ધાર કરે છે. એ આખી ઉક્તિ
બલિષ્ઠ છે.

ચોખી કરું શ્વાન થઈ હું બારાંગે,
અતંદ્ર હું રક્ષક દુઃખી પત્ની હું.
કોધે વાળું મુકી હું ઈશ સામે
ઘંટાનાદે નાથને જો નિમંત્રે.

ત્યાર પછીના છઠ્ઠા કાવ્યમાં પતિની ચોખી કરતી
માર્યાનું સખળ રેખાઓથી દોરેલું ચિત્ર છે.

સાતમા અને આઠમા કાવ્યમાં યાત્રુની
વસંત બહારે ખીલતી ગૃહકુંજનું ચિત્ર છે અને
એની હૃદયરાજીની અને ઈશ્વરની હાકલ વચ્ચે મચેલા
ગજગ્રાહનો ઉલ્લેખ છે. આ ચિત્ર આપીને કવિએ
યાત્રુનું મનોમંથન વધારે ઉઠાવમાં મૂકી આપ્યું છે.
નવમા કાવ્યમાં માર્યા ભોળપણમાં એમ માની લે છે
કે હવે મારો પતિ નહિ જાય; ઈશ્વરના નાદ ઉપર
મારો વિજય થયો છે. અને આ શાંતિમાં બે
માસ વીતી જાય છે. પણ યાત્રુનું ચિત્ત હજી
સ્વસ્થ થયું નથી.

યુરોપનું ચોમાસું ખૂબ ગંદું હોય છે. દસમું
કાવ્ય એના વર્ણનથી શરૂ થાય છે.

રસ્તા બધા કાફવથી ભરેલા

ગ્લાનિભરી આરઝુ જેમ હૈયે.

રસ્તે રૂને એકલો યાત્ર આત્રે

બોખા બુઢા હોઠની ખાંસી જેવો.

યાત્ર વિચારે છે કે આ ચોમાસાના દિવસો
જેવું જ મારું જીવન પણ થઈ ગયું છે.

અગિયારમા કાવ્યમાં યાત્રની અશાંતિ ઘણી
વધી જાય છે. એ મૂઢ જેવો બની જાય છે.
માર્યા અને પડોશીઓ પણ ચિંતામાં પડી જાય છે.

બારમા કાવ્યમાં તો યાત્રને પોતાને સમન્તર્થ
જાય છે કે:

માર્યા! પ્રિયે! કર ક્ષમા તુજનો નથી હું,

બોલાવતો ધ્વનિ મને ભગવન્તનો આ.

અને

રૂંધે મને કફનશી અવ સૌખ્યશાંતિ,

કિન્તુ પ્રમાદ ગળતો, ઊઠતો હવે હું.

તેરમા કાવ્યમાં કવિ માર્યાની લાચાર દશાનું
વાર્ણન કરે છે અને આખરે કહે છે:

માર્યા બિચારી ભયગ્રસ્ત માર્યા
નહીં જતે તું ધ્વનિ જ્યાં નિમત્રે!

ચૌદમા કાવ્યમાં જ્યાં એને આ સુખશાંતિથી
ભર્યું ઘર ન છોડી જવા વીનવે છે, પણ એ તો

વિપાદભારે વદતો ફરી ફરી,
નહીં નહીં હું, નહીં હું નહીં રહું.

પંદરમા કાવ્યમાં પહેલા કાવ્યમાં આવેલું
યાન્નની સુખશાંતિનું વર્ણન પાછું આવે છે. એવી
શાંતિમાં પણ યાન્નને ઊંઘ આવતી નથી. અને તે
ઈશ્વરને આ ઘરમાંથી ખેતાને છોડવવા ધ્વનિગાદીથી
આખામા મારવા વીનવે છે, અને ત્રણ જ રાજદોના
સોળમા કાવ્યમાં આખાં ધ્વનિને ઝંકારતા
સાંભળીએ છીએ.

સત્તરમા કાવ્યમાં પૂઠે હોટતી પત્નીની
વિનવણીઓને અને બાળકનાં રુદ્ધનને અવગણીને
યાન્ન સહાને માટે ઘર છોડીને ચાલ્યા જાય છે.

એ ગયો શ્વનિ-નિમંત્રણે ગયો,
 નાદ-સાદ-રવ સાંભળી ગયો,
 ધાસ શું સુખ પગે છૂંદી ગયો,
 અગ્નિમાં હૃદય બાળતો ગયો.

છેલ્લા અદારમાં કાવ્યમાં ભગવાનના નાદથી
 પરાજિત માર્યાનું ચિત્ર છે. એ ગાંડી થઈ ગઈ છે.
 ક્રોધથી મુઠ્ઠીઓ વાળી એ વારંવારે ઈશ્વરને શાપ આપે
 છે. આમ આ કાવ્યનો કરુણ અંત આવે છે.

આ કાવ્ય વાંચતાં બુદ્ધનું મહાભિનિષ્ક્રમણ
 આપણને એકદમ યાદ આવે છે, અને તેની સાથે
 એની તુલના આપોઆપ જ થઈ જાય છે.
 મહાભિનિષ્ક્રમણમાં નિષ્ક્રમણનો હેતુ તદ્દન સ્પષ્ટ
 છે, આમાં નથી. પણ અહીં પણ હાકલ
 કોઈ ઉન્નત કાર્ય માટે છે એ તો ચાક્કસ.
 આમ કાવ્યના વિષય માનવજીવનનું એક
 સનાતન મંથન છે અને કવિએ એનું નિરૂપણ
 પણ ઉચિત સંયમથી અને સચોટ બલિષ્ઠ રંગાઓથી
 કર્યું છે, એ આપણે આ દ્વંદ્વ સારમાંથી પણ જોઈ
 શકીએ છીએ. આવાં કાવ્યોમાં હાકલ સાંભળનાર
 વ્યક્તિનું ગૌરવ વર્ણવવા જતાં તેનાં સ્વજનોની

ઉપેક્ષા થવાનો ભય રહે છે, પણ આ કાવ્યમાં કવિએ ચાન્નની પત્નીને અને બાળકને સતત નજર સમક્ષ રાખી કાવ્યને 'ખૂબ અસરકારક બનાવ્યું' છે. કાવ્યમાં ચાન્નના મંથન જેટલો જ ભાગ માર્યાનો દૈવ સાથેનો ગજગ્રાહ પણ ભળેલો છે. અને એથી જ મહાભિનિષ્ક્રમણમાં આપણું ધ્યાન બુદ્ધિના અસામાન્ય ત્યાગ તરફ જાય છે, તેમ અહીં આપણું ધ્યાન એવા ત્યાગ પાછળ રહેલા કારુણ્ય તરફ વધારે જાય છે.

હવે અંતમાં મારે એક જ વસ્તુ કહેવાની રહે છે, અને તે એ કે આવાં વિદેશી કાવ્યો પહેલે જ વાચને આપણને ન પણ આકર્ષે, એવું બને. એનાં કારણોમાં વિષયનું નાબીન્ય, શૈલીનું નાબીન્ય, ભાવપ્રતીકોનું નાબીન્ય, એમ અનેક વસ્તુઓ હોઈ શકે. પણ જો આપણે સહૃદયતાથી એનું પરિશીલન કરીએ તો આપણે એનો રસાસ્વાદ જરૂર લઈ શકીએ. અને એમ નવાં નવાં સાહિત્યનો આસ્વાદ લેવાની શક્તિ કેળવવી એ પણ એક સંસ્કારની કેળવણી છે, અને જીવનમાં ખૂબ ઇષ્ટ છે.

મુંબઈ,
૨૦-૧૨-૪૧.

નગીનદાસ પારેખ

[૧]

નિદ્રાની હેતાળ શાંતિ મહીં સૌ,
માતા જેવી વહાલસોઈ દિવાલો,
આપ્તો જેવી ગેહની શાંતિમાંયે
ન્હેતો ધીમે ઉંદરોનો અવાજ.

ગીતોમિના મંદ પ્રસ્પંદ જેવી
ધીમે ધીમે શી ગૃહિણી શ્વસે છે!
શ્રદ્ધાળુ, અશ્રાન્ત ઓળટોથી ધીમે
પ્રાર્થે છે આ એક ઘડિયાળ માત્ર.

હૂંફાળો શો નાનડો કેા મિડાલ
સૂતો હોયે, એમ આંહીં અચેષ્ટ,
ઝાણે ના કેં, સાંભળે ના કઈંએ,
એવો સૂતો પારંગે હૃષ્ટ બાળ.

આકાશે છે તારકો, બારી બહાર
શાન્ત સ્વપ્નોમાં ફૂળ્યાં છે તુપાર;

મૂળાં, તે નિર્જીવ શાં ગેહ ઊભાં
સૂતા એકાન્તોની આ શાન્તિ માંહી.

ત્રાસેલો શો યાત્ર જાગેં સફાળો,
ઘોષે ગર્જે કુદ્ધ ઘંટા ધ્વનિઓ!
આંખો ખીડે, કાન ઢાંકી દીએ છે,
—ગર્જે ઘોષે, ભેરશોરે ધ્વનિઓ.

આકાશોયે નાદ તોફાન ગર્જે,
આમંત્રે શું ઘોર કે મહેશીલે એ,
ઝંઝાનાદોના હજારે અવાજ
ગીતો ગાઈ યાત્રતા માગણો શા!

નિર્ધોષોના ચાણુકોના ઝપાટે
ત્રાસેલો શો લોહિયાળો, વિપણુ,—
ઘેને જાણે ડોલતો યાત્ર ગેહ;
જેને હૈયે સંભળાયો અવાજ!

[૨]

શાને ઘોણાવો મને, રે ધ્વનિઓ !
શાને હૈયું આ હથોડે ધબકેડો ?
અન્યોને છે પુત્ર-પત્નીની શાંતિ,
શાને ઘોણાવો મને, રે ધ્વનિઓ ?

વળે જેવા નાદ સંતાપતા શે ?
અન્યે ગેહુ વિશ્વ આવી સમાયું
ચારે ભીંતે, નીડમાં શાન્ત વિશ્વ !
સન્તાપાત્રિ ! ચાબુકો નિત્ય મહારે !
ભગવન્તા ઓ નાદના કૂર દેવા,
શાને ઘોણાવો મને, રે ધ્વનિઓ ?

અન્યોનું જે વિશ્વનું ભવ્ય તાંડવ
શામ્યું નિદ્રા શાન્તિમાં, ઓરડામાં —
થીજ્યો જાણે કન્નેશ, સંસારનો સૌ
વિશ્વોદ્દેગો સૌ શમ્યા, શાન્તિ ગેહુ.
શાને ઘોણાવો મને, રે ધ્વનિઓ ?

મિથ્યા સંતાડું મને તુંથી દેવ,
ગેડે, કાર્યે, પુત્ર ને પત્ની વચ્ચે
શોધી કાઢ્યો તેં મને ગેડ માંડી;
પીછો લે તું, શેં ધ્વનિનાં તુફાને ?
શાને બોલાવેા મને, રે ! ધ્વનિઓ ?

મારી શાંતિ દેવહૈયે કંઠે છે,
શાને ઝંખે નાશ મારો નહિં તો ?
માયાળુ ગોપાળ જે અન્યનો છે
તે શું મારી હાર કાજે પ્રવૃત્ત ?
શાને બોલાવેા મને, રે ધ્વનિઓ !

જાઓ, થાંભો ઓ ધ્વનિઓય, તારા
નિર્ધોષોથી ચિત્ત આ શાંતિ પામો,
થોભો, બોલાવેા મને ના, ધ્વનિઓ—

સંગીતોના જેમ સુરો ક્ષણાર્ધ
આવે, જાએ ને વિલાયે અનંતે—
તેવા શામો થોષ તારા ધ્વનિઓ !

[૩]

મેં મુગ્ધ શૈશવ મહીંય સુણ્યો હતો એ
 હૈન્યે અવાજ તુજ, વિશ્વ બધું ભરે જે
 ને ગાયરે ધરતી-ગંધ મહીંય લીધી
 એ મંદ-શબ્દ તારી સૌરભ મહેકતી જે;
 ફૂળે મહીં તવ પ્રભુ કર-ભાય જોષ.

ન માઈં અજ ઉર કે ન કળી શક્યું કે
 શેં અંદ્ર કે રજત સ્વર્ગીય દેવ જેવો
 ઊગે; પરંતુ ઉર માત-મમરેયે
 તારો સુણે રવ અને ચર્મ બદાવડં એ
 નિઃશ્વાસઅશ્રુ ગળતું રડતું હતું ત્યાં.

તારું જ સ્તોત્ર રચતી ઉતરે ઉપા આ
 નીત્રાંબરા, પથ બધા તુજ માર્ગે રપ !
 તું ક્યાં નહિ? પગ મુકું ગૃહ-આંગણેથી,
 છૂટે નહિં, વપુની છાંય સમે તું આવે;

રહેજે ઉંચે ગગન ધુમ્મટ ને નિહાળું,
ત્યાં મેઘમંડળ છાંયી તુજ ધારતું શી ?

નિદ્રાથી જનગૃત થતાં નયનો ખુલે ત્યાં
તારાં જ નેન મળતાં રવિ રશ્મિ થેને.
ખાવા પીવા મહીં બધે કદુ રાત્ર ભેળી
તારો જ એ અહય હાથ અને રિખાવે;

તે પ્રેમમાંહી તુજ રોપ હું ભેઉં શાને ?
આત્માનુતાપ થકી, કલેશથી, વેરી થેને
ઓગાળ્યું તેં માણુ સમું સુખ, મફત કેવો
એકલેક વિશ્વ વટના મહીં તું હતો, રે !

આકાશ વાદળ મહીં રચી શ્યામ ફૂંચો
ઝીંકે કપાળ પર, એ તું કરાત હાથે !

મેં મુગ્ધ શૈશવ મહીંય સુણ્યો હતો એ
દૈન્યે અવાજ તુજ, વિશ્વ બધું ભરે જે.

[૪]

ઓ તું અચાવ પ્રિય, કેમ સહી શકું હું,
કેડી ચૂકયું હૃદય એકલ હામ હારે.
રે તું અચાવ પ્રિય, હું સહી ના શકું, આ
કેડી ચૂકયું હૃદય શેં નહિં હામ હારે !

ધ્વિર્ધાથી, કોવથી ઝૂંટાવી જવા ચલે છે
આ નાનકું બટકું એ સુખ-ભાખરીનું.
નાદો સુણે ? ગગન ધુમ્મટ ઘોષમાં એ
ઘંટા રવે. ધ્વનિ મહીં, ઇશુ-સાદ પેલો !

મારી પ્રિયા, પ્રિય સુકેશી, તું સાંભળે એ !
પત્ની, સખી ! અવ અચાવ મને તું હાવાં.
નાદો સુણે ભવનિમંત્રણ ગીતના એ ?
એ નાદ-સાદ-રવ તું નહિં સાંભળે કે ?

આ દેહ આવરી તું લે, તુજ શબ્દ માંહીં
આ ત્રાસ-સંગીત-નિનાદ દુગાડ હાવાં !

મારી સખી, અહય તુંય શું જોઈ રહેશે,
ઉન્માદગ્રસ્ત નયનો અડધાં ખુલ્યાં આ ?

ઓ શ્રેય ! આશ મુજ ઓ ! નહિં સાંભળે શું
શેા નાદ કુંદ ધ્વનિનો બજતો શિરે આ ?

[૫]

માર્ગાં વિચારે: પતિને ઉગારવે।
આ દેહથી દેવ જીએ ન એ વિધે—
હું ચુંબને હોઠ ખીડી દઉં, અને
કાનોય લાથોથી હું ઠાંડી એ દઉં.

ચોટા કરું શ્વાન થઈ હું આરણે
અનિદ્ર હું રક્ષક દુઃખી પત્ની હું.
મુઠ્ઠી ભરું ક્રોધથી ધરા સામે,
ધંટા રવે જે પ્રિયને નિમંત્રતો.

અને નહિં હું પગ મૂકવા દઉં,
નં: હાથના અંધ થઈ હું આંધુ:
દાખી દઉં. ભોંય શું એ જડી દઉં
અદમ્ય ને ઉત્કટ પ્રેમના બળે.

અને ગમે ભે લલવું, લઢી લઉં,
ભાંગે ભલે દેહ, ન હું રહું જરી:
દારે ન ખોલું ઘરનાં હું મારાં
નિષ્કૂર ને કૂર એ દેવ મારે.

અહીં જ મારું સુખ, હક્ક મારા,
મારું જ છે આ ઘર હું જ રક્ષક.
માયા વિચારે: પતિને ઉગારવે।
આ દેહથી દેવ જીએ ન એ વિધે.

[૬]

કોણ દ્વાર આંગણે, ઊભેલ ચૂપકાથી આ ?
માર્યા.

બારી બારણાંય કોણ, ઢાંકી હેતું જોરથી ?
માર્યા.

જંતરેછ કોણ ઉંબરોય, એ ન આવતો ?
માર્યા.

દિવાલને કહેછ કોણ, દેવનાદ બાળવા ?
માર્યા.

દેવનાદદીપ કોણ હાથથી બુઝાવતું ?
માર્યા.

સ્વામી-નિંદમાંથી દૂર દેવ કોણ કાઢતું ?
માર્યા.

રાત્રિ-દિન દેવનેય યુદ્ધ કોણ આપતું ?
માર્યા.

અતંદ્ર કૂતરો બની ઊભેલ કોણ બારણે ?
માર્યા.

[૭]

ઉઘાન—સૌરભ ઉરે ગૂઢ આ પ્રપુલ્ક
એ શ્વેત હાથ થકી, લોચન નીલિમાથી.
ઓ એ વસંત, ગૂઢની મુજ એ વસંત !
પ્રેમાળ એ હૃદયની હતી શાન્તિ કેવી !

શાં ખીલતાં કુસુમ પાનખરેય ત્યારે
નિર્જીવ તે સજીવ સૌ ગૂઢમાં થતું ત્યાં;
તે ભૂમિ એ હરિત તૃણ સમા બની રહે,
ભીંતો અને છત થતી ક્ષિતિભે શી ભૂરી.

એ ગાલીચો નદી તટે તૃણ શો સુંવાળો !
ને પારણે તનયના હતી ગૂઢ શાન્તિ;
પૂર્યાં તહીં ફૂલ સમા ધવલા તુષારે
એ બારી કાચ પર સુંદર સાથિયાઓ.

શ્વેત—સ્તના હૃદયરાસી તણા હતો એ
ભગવન્તની વિભૂતિ શું ગજગ્રાહ એવો !

[૮]

એ રાત્રિઓ, શિશિરની અતિ-દીર્ઘ રાતો !
ત્વદ્દેહ શો પ્રિય ! વસંત નદી સમો એ !
ઉર્મિ ભર્યો, છલકતો, તટ સ્પર્શતો એ !
ઓષ્ઠોત્પ્લુમાં મધુર ઇન્ધિત ચુંબનો એ !

ગાત્રોય ચારુ નદીશાં અભિરામ કેવાં !
એ રૂપઉર્મિ તુજ કોણ શકે જ ખાળી !

પુરુષો નવાંકુર તૃણનીય દેહમાં એ,
લીલો સમીર મૃદુ, કામલ અંહિરાયે.
પ્રેમોર્મિંગીત-રવ-મંજુલ દેહમાં એ,
શા કાવ્યવાણી ધ્વનિઓ ઉઠતા હતા ત્યાં !

એ દેહઅંધ, ઉરસંપુટ દીર્ઘ રાત્રિ
ના, પર્વ એ રજનીનાં ઉભરાય પ્રેમે.
શાં આતુરાં મિલન એ કરયુગ્મનાં, ને
સૂઝેલ આંખ રજની વિતતાં અમારી.

એ ગાત્ર કેમ તવ ખાળી શકું કદીયે—
ત્વદ્દેહ રૂપજલ ઉચ્છલતા તરંગો ?
સ્વધુર્નીનીર પ્રિય એ, પ્રિય દેહઉર્મિ
નાં સીંચનો, શરીર કામળ કોણ રોકે ?

[૯]

ભોળી માર્યા માનતી: હું જીતી છું,
ગેહ શાન્તિ આજ વ્યાપી રહી છે,
શત્રુ મારા સૌખ્યના એ ધ્વનિઓ
ના આવે, ના લાવતા ત્રાસ-ભીતિ.

ઉઘાનોની ગંધ લીધી દિનોએ,
રાત્રી ધારે મેષશાવોની શાન્તિ,
વર્ષાનું ના ઝાપડું, ત્રાટકે ત્રા
અંધારાની ગૂઢ શાન્તિય ભેદે.

શાન્તિ વ્યાપી, ઊગર્યા નાથ મારો;
પાછો ના'વે, કૂર એ ત્રાસ, એની
ઘંટાનાદે, કોવથી પૂંઠ લેતો.

ભોળી માર્યા માનતી: હું જીતી છું,
ગેહ શાન્તિ આજ વ્યાપી રહી છે,
શત્રુ મારા સૌખ્યના જે ધ્વનિઓ
ધ્યારે પાછા, નાજ આવે હવેથી.

[૧૦]

એ માસ શાંતિ મહીં એમ વીત્યા,
આકાશથી ના સ્વતું તુષારઃ
નેવે થીલ્યાં, તેમ જ ખારીએ વળી
રચાયલાં અદ્ભુત પુષ્પ એાગળે.

રસ્તા બધા કાદવથી ભરેલા,
ગ્ધાનિ ભરી, આરઝૂ જેમ હંચે.
ઝાંખા દિનો, ને ગગનાભ્રમાંચે
ધુમ્રો તણી મીલની સ્યામધૂતી.

ધુમાડિયુ સહેર અને બધી દિશે
ફહોવાટ શી વર્ષતી શાંતિ ત્યાં હતી—
રસ્તે સુને એકલ વાયુ આવે
એાખા બુઢા હોઠની ખાંસી જેવો.

ત્યાં ખારીએ યાત્ર દુઃખે વિચારેઃ
આવી બની મારીય જીંદગાની.
ડહોળાં પડે આભથી રોજ પાણી,
શાન્તિય આ કાદવની જ વર્ષા.

તુષાર પુષ્પો સમ ઓગળ્યાં સુષો
જે ખારીના કાચ પરે રચાયલાં—
હૈયા, મને કામ હવે, ન તારું,
હૈયા, દૂખ્યું તું અવ કદમે થું!

[૧૧]

પત્ની તથા શિર પરે કર ફેરવે છે,
શબ્દો વહે મૃદુ; અનુત્તર એ રહે છે—
એવો અશાંત દુઃખસુખ થયો હતો, કે
ગોઠિય વ્યથ જડમૂઠ સમો ફરે એ;
ને શૂન્યચિત્ત બની પુસ્તકને રમાડે,
ખાલી અવાજ, મુંઝવે અતિ જ્ઞાનનો એ.

પત્ની, પડોશીય બધાં કરતાં વિચાર,
સન્ધ્યા સમેય ઘરમાં નહિ જાંપતો એ.
ના બેસતો, નહિ વળી હસતો જરીયે,
એ સાંભળે કશુંજ ના, નહિ ધ્યાન આપે—
ચિદ્ભ્રાન્ત, સહેર મહીં એ રખડે બધે, ને
અંધાર ઘેરી ગલીએ ભમતો નકામો.

એ ચાચતો વિટપને, કંઈકે કહેશે
એ જાગીને જરૂર ઉત્તર આપશે કે
ક્યાં છે ધ્વનિ, કહીં અનંત ધ્વનિ વસ્યો છે!
તૃક્ષ્ણ અશાંત, શશિ એ મુખ ફેરવે છે
એ ચાચના—દુઃખભરી વિનતીથી એની,
ઉન્માદી જંતર શી વીનવણીથી એની.

[૧૨]

જોઈશ તું, પ્રિય! રૂંધાઈ રહ્યો છ આત્મા,
ફાંસો ગળે જીવનનો, સુખનો રૂંધે છે.
માર્ગ પ્રિયે! કર ક્ષમા તુજનો નથી હું,
બોલાવતો ધ્વનિ મને ભગવન્તનો આ !

અગ્નિ સમું ઘર બધું દહતું મને આ,
હૈયું રૂંધાય નહિ શ્વાસ લઈ શકું હું.
સ્વપ્ને અમંગળ લહી ઉર થું ડગાયું,
દારણુ શાન્તિ મહીં એ શમથું પડયું છે.
રૂંધે મને કફન શી અવ સૌખ્ય-શાંતિ;
કિન્તુ પ્રમાદ ગળતો, ઊઠતો હવે હું.

રે, સૌખ્યનું કફન આ કરતું અવાજ
જ્યારે પ્રહાર કરના કરં જોરથી હું.
ઉન્માદગ્રસ્ત પતિ જાય હવે ગૂઢથી,
ભગવન્તનો ધ્વનિ ગણે અવ એ સ પન્થા

[૧૩]

માર્યા બિચારી, ભયગ્રસ્ત માર્યા,
તું શું કરે ? આત્મ-ધ્વનિ નિમંત્રે !
રક્ષે શી રીતે ગૃહ-સૌખ્ય તારું !
નાદે નહિ હાર સુણે તું તારી ?

ને ગાત્રથી પ્રેમળ શી વિધે તું
રોકે જીતે વા ભગવન્ત નાદ.
ઝૂઝે શી રીતે, જીતશે શી રીતે
કરો ધ્રુજે ત્યાં તું ? અજન્મ દેવ !
ને પ્રેમ તારો થડ જેમ વચ્ચે
પ્રવેશતા માર્ગ નહિજ રોધે.

હુબાડશે દેવ-ધ્વનિ શી રીતે
તારા મૃદુ-મંદ-સમીર-શબ્દે !
માર્યા બિચારી, ભયગ્રસ્ત માર્યા,
નહિં જીતે તું ધ્વનિ જ્યાં નિમંત્રે !

[૧૪]

સહય એને વિનવી મનાવતાઃ
જવું નહિં, એમ નહિ જ વર્તવું.
પિતાય ત્રાસી સમજાવતા વણું,
માતા ગિચારી રડતી વણું ધણું.

ઉદ્ધાન-શાન્તિ-સુખથી ભયું ભયું
રાત્રેય તે ગેહ ગિહામણું નથી,
પરંતુ એ પ્રેમળ ધાત્રી જેવું છે.

ગૃહે તહીં સૂર્ય વસ્યો ઉપરકરે,
ગૃહે તહીં વત્સલ ભોંત છે બધી,
ગૃહે તહીં એમ વસંત શાશ્વત,
ગૃહે તહીં પત્ની, ગૃહે ચ પુત્ર.

સહય એને વિનવી મનાવતાઃ
સંતાપ, ઉદ્વેગ બધુંય છોડ તું.
વિપ્રાદ ભારે વહતો ફરી ફરીઃ
નહીં નહીં હું, નહિ હું નહીં રહું.

[૧૫]

નિદ્રાની હેતાળ શાન્તિ મહીં સૌ
માતા જેવી વ્હાલસોઈ દિવાલો,
આપ્તો જેવી ગેહની શાન્તિમાંયે
નહોતો ધીમે ઉંદરોનો અવાજ.

ગીતોર્મિના મંદપ્રરપંદ જેવી
ધીમે ધીમે શી ગૃહિણી શ્વસે છે!
શ્રદ્ધાળુ, અત્રાન્ત ઓળટોથી ધીમે
પ્રાર્થે છે આ એક વડિઆળ માત્ર.

હંકળો શો નાનડો કે બિડાલ
સૂતો હોયે, એમ આંહી અચેષ્ટ,
જાણે ના કે, સાંભળે ના કમંએ
એવો સૂતો પારણે હેષ્ટ બાળ.

રાત્રે એવી શાન્તિમાં યાન્ત જાગે:
ઓ દેવા! તું દુઃખ મારું જુએ છે,
બાળી મારાં પાપ વ્હારે તું ધાજે,
શાન્તિમાંથી, કુદ્ધ થૈ કાઠ બ્હાર.

ઓ દેવા, તું નાદમાં કુંદ ગર્જે,
ઓ મારા તું યાતનાના ઉપાસ્ય—
ઘંટાનાદો ગર્જતા છે ફરીથી,
ત્વત્ પુણ્યાળુ નિર્દયી નાદ ગર્જે.

આજે પાછું ચંડ માત્રમાં એ
તારું વહેજે મુકત ને કુંદ ગાન,
ગેહે આવી મૃત્યુની શાન્તિમાં આ
ભોંકાયે છે, શૂળ ત્વન્નાદનું એ.

રહેવું અહીં ત્રાસરૂપ, કરુણાનિધિ આવ, ઓ !
લગાવ તુજ ગાયખા, તુજ નિનાદની દે વ્યથા,
પધાર, પરિત્રાણ મારું કર, કુંદ તું આવ, ઓ
અને મુજ કરે તું આપ તુજ હાથ લંબાવીને—
પુણ્યાળુ રે નિહુર !

સતત રણકતા છે ધ્વનિ ત્વન્નિનાદો !—

[૧૬]

અને ઝંકારતા ધ્વનિ.

[૧૭]

યાન્ત એમ નીકળ્યો તુફાનમાં,
લૈ ગયો ધ્વનિ નિનાદ માફત.
પત્ની સાદ કરતી પૂંડે ગધ
દોડતાં વિનવણી કરી રહી,
સાંભળ્યું નહિ અને જતો રહ્યો
સૌખ્ય ગેહનું સદાનું ત્યાગીને.

બાત્ર આંસુ રુદનો ગયાં પૂંડે
એ ગયો દવ મહીં બળી જવા,
આજીવે વિનવી માગતો હતો
વાટ ભેઈ ધ્વનિમાં દિનોથી કે
રાત્રિના ધ્વનિ મહીં અપેક્ષિત.

અમિ-તાપ ભયથી ડરી જઈ
ગેહ-કાર્ય પૂંડળે ધૂણી રહ્યો.
નાદના રવ થકા હવે અહીં
ગેહ શાન્તિ વળી કાર્ય પૂંડળે
“આવ, આવ,” કહીને નિમંત્રતો
ત્યાગનું નૂતન કષ્ટ છો સહે.

એ ગયો, ધ્વનિ-નિમંત્રણે ગયો,
નાદ-સાદ-રવ સાંભળી ગયો;
વાસ થું સુખ, પગે છંદી ગયો,
અગ્નિમાં હૃદય આળતો ગયો.

ત્યાં કરાળ રવ સાદ નાદના
એ જયધ્વનિ નિમંત્રણે ગયો,
નિષ્કુરે તમસલીન ભાવિમાં.

[૧૮]

માર્યાં ઘરે પાછી ફરી, અને એ
સહુસા ઊભી દ્વાર મહીં જ થાંભી.
ઉન્માદ આંખે, હૃતું કુંદ મહોં, એ
કોધે મુઠ્ઠી વાળતી હંસ શાપે.

ખોસે નહિ કોમલતાથી અંગુલિ
ખીડાયલી જોરથી મુઠ્ઠી જેની.
દળાયલું શોકશિલાથી હૈયું,
થયો હતો એ ભગવન્તનો જય.

અનુવાદ કર્તાની નોંધ

વોઈચેહ બાંકનો પ્રથમ કાવ્ય સંગ્રહ Heavenly Burden ૧૯૩૪ માં પ્રકટ થયો. વાંચકોના અભિપ્રાયો લઈને એ વરસનું સાહિત્યનું પારિતોષિક એ સંગ્રહને આપવામાં આવ્યું હતું. એ પછી Melodies of Solitude ૧૯૩૬ માં અને Angelic Monologues ૧૯૩૮ માં પ્રકટ થયાં. અનુવાદિત કાવ્યો છેલ્લા સંગ્રહમાંનાં છે. મુળમાં ‘પિટર’ને બદલે અનુવાદની અનુકુળતા માટે ‘ચાન્ન’ મૂક્યું છે. કવિએ આ અઢાર કાવ્યો લીઓ ટોલસ્ટોયને અર્પણ કરેલાં છે.

સ્લાવ ભાષાઓનું વ્યાકરણ સંસ્કૃતને મળતું છે, તેમાંયે પોલીષ ભાષામાં સંસ્કૃતમાં છે તે પ્રમાણે સાત વિભક્તિઓનાં રૂપ છે શબ્દ સમાસો છે, ક્રિયાપદનાં સરખા ધાતુઓ છે. અહીં એની વિસ્તૃત ચર્ચા કરવા જોડેલા મારા અભ્યાસ ઉંડો નથી.

હ. ભ.

